

ZBORNICA ZA
ARHITEKTURO
IN PROSTOR
SLOVENIJE

SAŠA KRAJNC

AVTORSKA PRAVICA V ARHITEKTURI

KAZALO

PREDGOVOR.....	7
PUBLIKACIJI NA POT	9
1. KAJ JE AVTORSKA PRAVICA?.....	14
2. KDAJ JE ARHITEKTURNO DELO TUDI AVTORSKO DELO?	18
2.1 IZPOLNJEVANJE ZAKONSKIH PREDPOSTAVK.....	18
2.1.1 STVARITEV.....	18
2.1.2 PODROČJE USTVARJALNOSTI.....	18
2.1.3 DUHOVNOST	18
2.1.4 IZRAŽENOST.....	18
2.1.5 INDIVIDUALNOST	20
2.2 OCENJEVALNA MERILA INDIVIDUALNOSTI ARHITEKTURNIH DEL.....	22
2.2.1 MERILA, KI NISO RELEVANTNA	22
2.3 VARSTVO ARHITEKTURNIH DEL S PATENTOM IN MODELOM.....	25
3. ARHITEKTOVE AVTORSKE PRAVICE	30
3.1 AVTORJI, SOAVTORJI IN AVTORSKA DELA, USTVARJENA V DELOVNEM RAZMERJU.....	30
3.2 ARHITEKTOVE MORALNE PRAVICE	31
3.3 ARHITEKTOVE MATERIALNE PRAVICE.....	31
3.4 DRUGE ARHITEKTOVE PRAVICE.....	32
3.5 OMEJITVE ARHITEKTOVIH PRAVIC.....	32
3.6 KRŠITVE ARHITEKTOVIH PRAVIC.....	33
3.7 PRAVNO VARSTVO ARHITEKTOVIH PRAVIC.....	34
3.7.1 UGOTOVITVENI ZAHTEVEK	34
3.7.2 PREPOVEDNI ZAHTEVEK	34
3.7.3 ODSTRANITVENI ZAHTEVEK IN ZAHTEVEK ZA UNIČENJE ALI PREDRUGAČENJE.....	35
3.7.4 ODŠKODNINSKI ZAHTEVKI.....	35
3.8 KODEKS POKLICNE ETIKE IN DISCIPLINSKE SANKCIJE	35
4. PRAVICE LASTNIKA/NAROČNIKA	38
4.1 NAROČNIKOVE PRAVICE V ZVEZI Z NAČRTOVANJEM IN IZVEDBO GRADNJE.....	38
4.2 LASTNIKOVA PRAVICA DO PREDELAVE ZGRAJENEGA OBJEKTA	39
4.3 UNIČENJE ARHITEKTURNEGA DELA.....	41
4.4 REKONSTRUKCIJA ARHITEKTURNEGA OBJEKTA	43
5. POGODBENA UREDITEV AVTORSKIH PRAVIC NA ARHITEKTURNIH DELIH.....	46
5.1 PRENOS AVTORSKIH PRAVIC.....	46
5.2 VARSTVO IDEJE	46
5.3 PRENOS PRAVIC NA NAROČNIKA	47
5.4 ARHITEKTOVA UPRAVIČENJA IN OMEJITVE.....	49
5.5 PRENEHANJE POGODBENEGA RAZMERJA	50
5.6. LICITACIJE, RAZPISI IN NATEČAJI.....	50
5.7 DOGOVORI MED SOAVTORJI.....	51
6. BESEDA AVTORICE	53
7. VIRI IN LITERATURA.....	59

PREDGOVOR

Zbornica za arhitekturo in prostor Slovenije (ZAPS) daje velik poudarek varstvu avtorskih pravic arhitektov. Pri tem je najpomembnejše področje izobraževanje strokovne in laične javnosti, arhitektov in naročnikov arhitekture o varstvu avtorskih pravic. Da bi se v prihodnje izognili avtorskopравnim vprašanjem ter arhitekte čim bolje pripravili na ureditev teh razmerij med njimi in naročniki, smo se pri Zbornici za arhitekturo in prostor Slovenije odločili izdati knjižico „Avtorska pravica v arhitekturi“, ki je pred vami. Besedilo je plod večmesečnega dela in sodelovanja med ZAPS in pravnico Sašo Krajnc, ki je diplomsko in doktorsko delo posvetila problematiki varstva avtorskih pravic v arhitekturi. Z njeno pomočjo smo želeli čim bolje odgovoriti na pogosta vprašanja o avtorskih pravicah arhitektov. Upajmo, da nam bo vsem v pomoč pri vsakdanjem strokovnem delu in iskanju rešitev za spoštljivejši odnos do arhitekturnih izvirnikov.

PUBLIKACIJI NA POT

Arhitekturna dela imajo v avtorskem pravu posebno mesto, ki je pogojeno z njihovimi posebnostmi. Te so zlasti velik investicijski podjem za realizacijo končnega objekta; posebna obligacijska (pogodbena in druga) razmerja; večfaznost nastajanja (skica – idejna zasnova – maketa – projekt gradbenih del – projekt za izvedbo – izvedeni objekt itd.); združeno avtorstvo ali soavtorstvo pri ustvarjanju; povezanost s tehničnimi področji (statika, gradbeništvo itd.); funkcionalnost končnega objekta; široko področje pojavnosti (arhitektura, urbanizem, krajinska arhitektura itd.); vezanost na materialni nosilec ter posledično stik med intelektualno in stvarno lastnino; značilnosti spomenikov in posledično stik s spomeniškim varstvom in še bil lahko naštevati. Najočitnejše posebnosti arhitekturnih del je prepoznal že zakonodajalec in jih bolj ali manj ustrezno uredil v avtorski zakonodaji. Temu sledi sodna praksa, ki kot »mladost zakonov« pogosto pogumno išče ustrezne rešitve za zaplete, ki jih navrže življenje. Toda za takó kompleksna razmerja to ni dovolj; problematika kar kliče po strokovnih analizah in študijah, ki bodo vse navedeno pregledale, proučile in kritično ocenile z vidika obeh strok, arhitekturne in pravne. S tem ne bodo samo prispevale k reševanju posameznih problemov, temveč tudi poskrbele za – vedno bolj potrebno – ozaveščanje vseh vpletenih in širše javnosti.

Taka strokovna študija izpod peresa mlade pravnice Saše Kranjc, univ. dipl. iur., ki je to področje pregledno obdelala z vidika avtorskega prava, pri tem pa prisluhnila tudi stališčem in vprašanjem arhitekturne stroke, je zdaj pred nami. Gre za prvo takšno sistematično avtorskopravno študijo v Sloveniji, posvečeno samo temu področju, kar je treba vsekakor pozdraviti. Obenem pa sta ta razprava in njena avtorica obet, da se bo odslej to področje pri nas sistematično spremljalo in obdelovalo. Zato je treba za vse navedeno dati priznanje tudi založniku publikacije, Zbornici za arhitekturo in prostor Slovenije. Upati je, da bo Zbornica nadaljevala to svoje poslanstvo in da bodo tej izdaji čez določen čas sledile nove z aktualiziranjem obstoječe ali z obdelavo drugih tematskih pravnih vprašanj na področju arhitekture.

dr. **MIHA TRAMPUŽ**, Avtorska agencija za Slovenijo

KNJIŽNICA V GROSUPLJEM,

AVTORJEV DR. MATEJA BLENKUŠA IN MILOŠA FLORIJAČIČA,
JE LETA 2007 PREJELA PLEČNIKOVO MEDALJO ZA USPEŠNO
ZASNOVO IN REALIZACIJO. FOTO MIRAN KAMBIČ

1. KAJ JE AVTORSKA PRAVICA?

Avtorsko pravo lahko strnjeno definiramo kot celoto pravnih pravil, ki urejajo osebna in premoženjska razmerja v zvezi z duhovnimi stvaritvami s področja književnosti, umetnosti in znanosti. Gre torej za pravno ureditev odnosa med avtorjem in njegovim delom oz. njegovo duhovno stvaritvijo. V slovenskem pravu je uveljavljen koncept, da je avtorska pravica naravna človekova pravica, ki avtorju pripada že na podlagi same stvaritve dela, zato je njen obstoj ni odvisen od registracije, odobritve ali kakšne druge formalnosti. Prav tako avtorska pravica kot celota ne more nikoli izvorno nastati pri pravni osebi (torej tudi ne delodajalcu), ampak lahko zmeraj nastane le pri avtorju kot fizični osebi. Avtorska pravica je v skladu z Zakonom o avtorski in sorodnih pravicah¹ (v nadaljevanju ZASP) „sestavljena“ iz treh vrst upravičenj: moralnih, materialnih in t. i. drugih pravic, kot bo podrobneje opisano v naslednjih poglavjih. Jedro avtorske pravice so moralne pravice. Ker so te neprenosljive, tudi avtorske pravice kot celote ni mogoče prenesti na drugega.² Avtorska pravica traja za čas avtorjevega življenja in še 70 let po njegovi smrti. Čeprav ni prenosljiva za časa avtorjevega življenja, ob njegovi smrti preide na dediče.³ Avtorjevi pravni nasledniki lahko torej še 70 let po avtorjevi smrti uveljavljajo avtorskopravno varstvo zapustnikovih del. To je pomembno, če upoštevamo, da arhitekturna dela že po svoji naravi še dolgo po avtorjevi smrti stojijo na javnih mestih in so s tem izpostavljena tudi morebitnim kršitvam avtorskih pravic. Za nastanek avtorske pravice nista pomembna avtorjev naziv ali strokovna izobrazba. Avtorsko delo (tudi arhitekturno) lahko ustvari vsakdo – poklicni arhitekt, gradbeni inženir ali zgolj amaterski ustvarjalec. Avtorska pravica je absolutna, kar pomeni, da lahko avtor vsakomur prepove poseganje v svojo pravico. Ker pa na avtorskem delu poleg avtorske pravice obstaja tudi lastninska pravica na predmetu, ki vključuje avtorsko delo, bodo avtorjeve pravice pogosto omejene s pravicami lastnika (kar je pri arhitekturnih delih še posebej izrazito). Pojasnimo: avtorsko delo je duhovna stvaritev, ki ni istovetna s svojim fizičnim izrazom. Ker duhovna stvaritev ni materialna, na njej ni mogoče imeti

lastninske pravice, zato na njeno mesto stopi avtorska pravica. Kot telesna stvar (npr. gradbeni objekt) pa je avtorsko delo seveda lahko predmet stvarnih (npr. lastninske pravice ali hipoteke) in obligacijskih pravic (npr. najem). Tako lahko na istem avtorskem delu obenem obstajajo avtorske in stvarne pravice, ki so nemalokrat v konfliktu tedaj, kadar njihov nosilec ni ista oseba.⁴ To je pogosto prav pri arhitekturnem delu, pri katerem je arhitekt-avtor nosilec avtorske pravice, investitor pa nosilec stvarne pravice na avtorskem delu. Avtorska pravica je torej pravica avtorja na njegovem delu. Arhitekturna dela pa so samo ena izmed kategorij avtorskih del, ki jih ZASP zgolj primeroma našteva v 2. odstavku 5. člena. Že v začetku naj poudarimo, da ni vse, kar arhitekt ustvari, samodejno avtorsko delo. Zakon določa, da so avtorska dela **individualne intelektualne stvaritve s področja književnosti, znanosti in umetnosti, ki so na kakršenkoli način izražene**. Zakonska definicija je oblikovana dokaj abstraktno, zato se je v domači in tuji zakonodaji, sodni praksi in pravni teoriji izoblikovala vrsta meril oziroma predpostavk, ki so nam v pomoč pri opredelitvi avtorskega dela.

Ta merila so:

- stvaritev;
- področje ustvarjalnosti;
- intelektualnost oz. duhovnost;
- individualnost;
- izraženost.⁵

Da lahko stvaritev uživa avtorskopravno varstvo, bo torej morala izpolnjevati vsa naštetna merila, vendar pa so (kot bo razvidno v nadaljevanju) pri nekaterih avtorskih delih merila strožja kot pri drugih. Ustava ter Zakon o avtorski in sorodnih pravicah sta temeljna pravna akta, ki opredeljujeta avtorsko pravico in njeno pravno varstvo, vendar pa se na pravni položaj arhitekta nanaša še vrsta drugih zakonov in

podzakonskih predpisov. Tako arhitekturna dela v strokovnem smislu med drugim urejajo še Zakon o graditvi objektov, Zakon o varstvu kulturne dediščine, zakonodaja s področja urbanizma in urejanja okolja ter Kodeks poklicne etike arhitektov, krajinskih arhitektov in prostorskih načrtovalcev. Ker so arhitekturna dela običajno ustvarjena v delovnem razmerju ali pogodbenem razmerju z naročnikom, sta upoštevna tudi delovnopravna zakonodaja in Obligacijski zakonik⁶ (OZ; še posebej določbe o podjetni pogodbi ter odškodninski in pogodbeni odgovornosti). Omeniti je treba, da je kršitev moralnih in materialnih avtorskih pravic v skladu s 147. in 148. členom kazenskega zakonika (KZ-1)⁷ opredeljena tudi kot kaznivo dejanje.

2. KDAJ JE ARHITEKTURNO DELO TUDI AVTORSKO DELO?

Da bi odgovorili na zgornje vprašanje, je treba najprej razjasniti, kaj sploh je arhitekturno delo. Pri tem se lahko opremo na pojem arhitektura, ki je v skladu z definicijo Slovarja slovenskega knjižnega jezika „umetnost oblikovanja prostora“. Na splošno lahko rečemo, da je arhitekturno delo rezultat umetniškega ustvarjanja. Seveda ne bi bilo smiselno arhitektom na dolgo in široko razlagati, kaj je arhitektura in kako so jo definirali pravni teoretiki, zato tu zapišimo le, da se pojem arhitekturno delo v pravu nanaša na širok spekter intelektualnih stvaritev, ki spadajo na arhitektovo delovno področje. ZASP ne definira arhitekturnega dela, temveč le našteva njegove pojavne oblike. Zakon v 9. točki 2. odstavka 5. člena tako določa, da med avtorska dela spadajo tudi arhitekturna dela, npr. skice, načrti ter izvedeni objekti s področja arhitekture, urbanizma in krajinske arhitekture. Slovenski ZASP je eden redkih nacionalnih predpisov, ki izrecno omenja, da lahko arhitekturna dela izvirajo s področja arhitekture, urbanizma in krajinske arhitekture, torej vseh treh poglavitnih področij arhitekturnega ustvarjanja. Prav tako se zakonska definicija nanaša na najrazličnejše kategorije arhitekturnih del – od stanovanjskih zgradb, muzejev in industrijskih objektov do mostov, parkov in celotnih predelov mest. Nobena pojavna oblika arhitekturnega ustvarjanja torej ni izključena. Vendar pa je treba opozoriti, da o arhitekturnem delu v avtorskopravnem smislu ne moremo govoriti tedaj, kadar je mogoče zastavljeno nalogo rešiti na samo en način (npr. zaradi značilnosti podlage ali okolice, v kateri gradimo, specifične funkcije objekta, tehničnih omejitev, javnopravnih predpisov in podrobnih želj naročnika). Čeprav te omejitve krčijo avtorjev maneverski prostor, mora delo kljub temu izstopati iz množice povprečnih rešitev, o čemer bo več govora v nadaljevanju. Vendar pa tehnične in konstrukcijske omejitve le redko toliko skrčijo avtorjeve ustvarjalne možnosti, da njegovo ustvarjalno udejstvovanje ne bi bilo več mogoče.

V praksi se pojem arhitekturno delo najpogosteje nanaša na zgradbe v klasičnem smislu, torej objekte, ki so neločljivo povezani s podlago,

ustvarjeni iz gradbenih materialov in imajo neki dolgoročni namen. Sem spadajo družinske hiše in drugi stanovanjski objekti, poslovni objekti in tovarne pa tudi gradovi, cerkve, muzeji, šole, mostovi, spomeniki itd. Zanje je značilno, da jih je praviloma mogoče odstraniti le z uničenjem (npr. s porušenjem). Poleg zgradb se pojem arhitekturno delo nanaša tudi na objekte, ki služijo začasnemu namenu, torej nimajo trajne narave, ali pa niso neločljivo povezani s podlago (razstavnimi prostori, gledališke in filmske kulise, parki in vrtovi, paviljoni, urbana oprema itd.).⁸ Pomembno je poudariti, da avtorskopravno varstvo uživajo ne le arhitekturna dela kot celote, ampak tudi njihovi posamezni sestavni deli, kot so fasade, strehe, stopnišča, ograje in hodniki, ter dela notranje arhitekture,⁹ na primer vrata, oboki in kamini, če izpolnjujejo predpostavke za avtorsko delo (1. odst. 6. člena ZASP). Takšna zakonska ureditev spretnim plagiatorjem preprečuje, da bi prevzeli le sestavne dele tujega arhitekturnega dela in ga tako nekaznovano zlorabili. Čeprav ZASP izrecno ne omenja gradbenih kompleksov, so lahko varovani tudi ti, če tvorijo enovito in medsebojno povezano celoto, kar pomeni, da mora med njimi obstajati nekakšna notranja povezava. Kot primere lahko navedemo kopališča, šolske komplekse, zabaviščne parke, pokopališča in urbanistična dela, ki so že po definiciji zmeraj zbir več arhitekturnih del (ulice, trgi, mestne četrti itd.).¹⁰

2.1 IZPOLNJEVANJE ZAKONSKIH PREDPOSTAVK

Kot rečeno, ni vse, kar arhitekt ustvari (nariše), samodejno tudi avtorsko delo v pravnem smislu. Arhitekturno delo lahko pridobi status avtorskega dela in pripadajoče avtorskopravno varstvo le, če izpolnjuje vseh pet meril, ki izhajajo iz 1. odstavka 5. člena ZASP.¹¹ Pojem avtorsko delo je treba razumeti objektivno in ne z vidika avtorja, pri čemer je ključno merilo za priznanje pravnega varstva v delu izražena individualnost, ki se presoja v vsakem primeru posebej.

2.1.1 STVARITEV

Prvo merilo avtorskega dela je, da mora biti delo avtorjeva osebna **stvaritev**. To pomeni, da mora biti rezultat njegovega ravnanja ter izraz njegove ustvarjalne dejavnosti. Zakon pri tem predpostavlja, da je samo človek zmožen duhovnega ustvarjanja, zato je delo, ki jih ustvarijo izključno stroji (npr. računalniki), ne morejo uživati avtorskopravnega varstva. Seveda to ne pomeni, da si avtorji ne smejo pomagati s tehnološkimi in industrijskimi rešitvami in orodji. Večina arhitekturnih del nastane neposredno v elektronski obliki, pomembno je le to, da je „idejni vodja“ projekta avtor, in ne računalniški program. Kot smo že omenili, avtorjev poklicni naziv pri tem ni pomemben, obratno pa zgolj dejstvo, da je projekt ustvaril poklicni arhitekt, ne pomeni nujno, da je delo tudi avtorskopravno varovano.

2.1.2 PODROČJE USTVARJALNOSTI

Avtorsko delo mora izvirati z enega od treh **področij ustvarjalnosti**, ki jih omenja zakon, torej iz književnosti, znanosti ali umetnosti. Za arhitekturna dela lahko rečemo, da so obenem znanstvena in umetniška dela, saj so rezultat arhitektovega strokovnega poznavanja arhitekture, gradbeništva, projektiranja, fizike, statike, ekologije in drugih znanosti, obenem pa so zavarovana le, če imajo tudi umetniško vrednost.

2.1.3 DUHOVNOST

Naslednje merilo avtorskega dela je **duhovnost oz. intelektualnost**. Delo mora izražati občutke in misli avtorja, imeti mora sporočilno vrednost. Spekter sporočilne vrednosti arhitekturnih del je zelo širok. Zgradbe lahko odsevajo avtorjevo izvirnost, gospodarnost, uporabnost, funkcionalni namen ali umetniški talent. Avtorsko delo je predvsem nematerialna dobrina, ki se oblikuje v avtorjevem duhu in pozneje izrazi na materialnih ali nematerialnih nosilcih, ki omogočajo čutno zaznavo dela. Pri tem ni pomembno, kje in

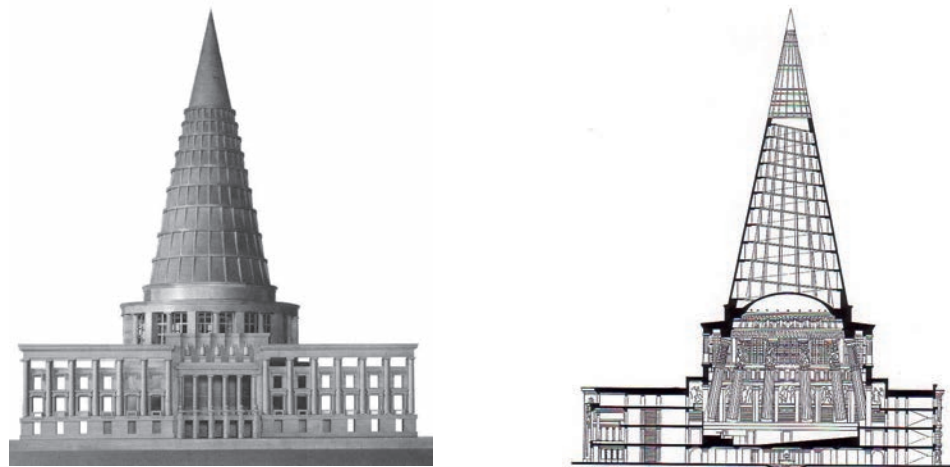
kolikokrat se delo pojavi in izkoristi, saj se duhovna substanca dela (avtorjeva kreacija) s tem ne izčrpa.¹³

2.1.4 IZRAŽENOST

Nadalje zakon določa, da mora biti delo **izraženo**, in sicer v katerikoli obliki, ki omogoča zaznavanje dela s človeškimi čutili – neposredno ali s tehničnimi sredstvi. Arhitekturno delo se običajno izrazi z načrtom, skico, računalniško simulacijo 3D, maketo, kot zgrajeni objekt ali njegova fotografija. Pri tem ZASP ne izključuje nobene oblike izraženosti, zato ni nujno, da je delo trajno ohranjeno na nekem materialnem nosilcu. Pomembno je omeniti, da je lahko delo obenem izraženo v več oblikah – npr. kot načrt, računalniška simulacija in zgrajeni objekt –, pa gre vseeno za eno avtorsko delo, ne morda za tri.

Arhitekturno ustvarjanje je navadno dlje časa trajajoč kreativni proces, v katerem avtorsko delo prehaja iz preprostih konceptov (idejne zasnove, osnutka, skic in shem) v kompleksne in dodelane pojavne oblike (načrt, prikaz 3D, zgrajeni objekt). Pri tem je za avtorja pomembno, da varstvo uživa ne le končni izdelek (torej izvedeni objekt), ampak tudi vse predhodne ustvarjalne faze. Naloga avtorskega prava je, da avtorska dela zavaruje pred zlorabo že v zgodnjih ustvarjalnih fazah, saj imajo kršitve avtorskih pravic zaradi velike investicijske vrednosti arhitekturnih del še toliko večje posledice. Ne glede na to, v kateri obliki je delo trenutno izraženo, pa mora zmeraj izpolnjevati z zakonom določena merila. Zato mora biti ustvarjalni presežek razpoznaven tudi v skicah in osnutkih, čeprav vse podrobnosti še niso dodelane.

Prva faza v procesu nastajanja avtorskega dela je ideja, ki pa v skladu s 1. točko 1. odst. 9. člena ZASP ni avtorskopravno varovana. Tudi stil oz. tehnika, v kateri je delo izvedeno, ustvarjalna metoda in umetniška usmeritev same po sebi niso varovane, saj gre za splošne okoliščine ustvarjanja, ki spadajo v kategorijo idej, odkritij in metod. Ta določba preprečuje monopolizacijo, ki bi okrnila umetniško ustvarjanje in

KATEDRALA SVOBODE, IDEJNI PROJEKT NAČRTOV ZA SLOVENSKI PARLAMENT, KI GA JE IZDELAL ZNANI SLOVENSKI ARHITEKT JOŽE PLEČNIK LETA 1947, NI BIL NIKOLI REALIZIRAN, PA JE VSEENO POSTAL NACIONALNI SIMBOL.

prosto uporabo idej. Šele ko se ideja izrazi oz. „prelije“ v izvedbeno obliko (pa čeprav preprosto, npr. v skico ali idejni projekt), nastane avtorsko delo.¹⁴ Čeprav ideja po zakonu ni varovana, je vanjo pogosto vloženega že veliko avtorjevega dela. Zato je priporočljiv pogodbeni dogovor med avtorjem in naročnikom, da morajo izoblikovani koncepti ostati tajni, kot bo podrobneje obravnavano v poglavju 6. Prva faza izvedbe ideje je osnutek (v arhitekturni stroki imenovan idejna zasnova), ki ga ZASP izrecno varuje v 6. členu. Gre za vmesno fazo, pri kateri avtorska ideja še ni skladna z uresničitvijo, pa vendar ima dovolj individualnih ustvarjalnih potez, da je lahko varovana.¹⁵ Nadaljnje vmesne faze ustvarjanja arhitekturnega dela so skice in risbe, modeli (makete) in načrti. Tudi te zakon izrecno varuje (9. točka 2.odst. 5.člena ZASP).¹⁶ Vse vmesne faze so avtorskoppravno varovane tudi, če delo ni nikoli dejansko zgrajeno.

ZASP izrecno varuje tudi izvedene (zgrajene) arhitekturne objekte in konstrukcije, ki so najpomembnejša pojavna oblika arhitekturnega dela. Zgraditev objekta velja za reproduciranje načrta, a to ni povsem točno. Pri reproduciranju večine drugih avtorskih del (npr. književnih in glasbenih) je rezultat še en izvod dela (npr. izdajanje novih knjig ali nosilcev zvoka). Pri reproduciranju arhitekturnih del pa je načrt navadno ustvarjen zgolj zato, da bo izveden. Ko je

objekt zgrajen, delo pravzaprav komaj nastane. Prav zato ne moremo reči, da je arhitekturni načrt originalno delo, izvedeni objekt pa le njegova reprodukcija. Tudi izvedeni objekt je original. Pri tem je treba opozoriti tudi, da objekta, ki izhaja iz načrta, ni dovoljeno zgraditi brez avtorjevega dovoljenja. To bi bil namreč že poseg v njegovo izključno pravico.

Opozoriti je treba, da v nasprotju z izvedenim objektom za vmesne faze načrtovanja ne velja pravica do proste uporabe del na splošno dostopnih krajih (55. člen ZASP). Načrt, skica ali maketa še nezgrajenega objekta, četudi so postavljeni na javno dostopnem kraju, tako niso v prosti uporabi.¹⁷ To pomeni, da avtor neomejeno obdrži materialne in moralne avtorske pravice na teh delih.

2.1.5 INDIVIDUALNOST

Najpomembnejše merilo avtorskega dela je **individualnost**. Ta izvira iz samega avtorja, kaže pa se v njegovem delu, a le takrat, kadar je imel avtor dovolj širok manevrski prostor za izražanje lastnih oblikovalskih značilnosti Individualnost je arhitektova osebna nota, ki presega zgolj funkcionalno reševanje prostorskega problema. Lahko se kaže skozi učinke svetlobe in senc, barvne variacije, izbiri materialov, postavitev in obliko oken, vrat in zidov

NARODNA IN UNIVERZITETNA KNJIŽNICA NUK II, PROJEKT AVTORSKEGA TIMA BEVK PEROVIČ ARHITEKTI: MATIJA BEVK, VASA J. PEROVIČ, BLAŽ GORIČAN, TINA MARN, IDA SEDUŠAK, IRENE SALORD, ANDREJ UKMAR, JURE KOZIN, JOŽEF KALČIK, URBAN PETRANOVIČ, RADIM LOUDA, DAVOR POČIVAŠEK, JE LETA 2012 PREJEL PRVO NAGRADO NA NATEČAJU.

itd. Avtor seveda lahko črpa tudi iz množice obstoječih podatkov in stvaritev, se pusti navdihniti tujim arhitekturnim delom, lahko sledi določenemu gradbenemu slogu in uporablja zanj značilne elemente, vendar se mora v takem primeru individualnost njegovega ustvarjanja še močneje izražati. V nadaljevanju se bomo natančneje posvetili temu, kako se lahko individualnost izraža v arhitekturnih delih in kako visoka raven individualnosti je za avtorskoppravno varstvo sploh potrebna.

Nekateri zakoni uporabljajo namesto izraza individualnost izraz **izvirnost**.¹⁸ To je treba razumeti relativno, saj je resnično izvirnost v sodobnem ustvarjanju težko doseči. Objektivne omejitve gradnje kljub razvoju novih materialov in gradbenih tehnik postavljajo arhitekte pred skoraj nepremostljiv izziv, da bi ustvarili kaj povsem izvirnega, tako rekoč nikoli videnega.

Individualnosti prav tako ne moremo enačiti s pojmom **novost**, ki je na primer nujno merilo pri patentnem varstvu. Novost v umetnosti ni tako neposredno primerljiva in izračunljiva, zato zadostuje, da je delo novo s subjektivnega vidika, z vidika avtorja. Če avtor ustvari delo z individualnimi značilnostmi, ne da bi pri tem zavestno ali nezavedno kopiral drugo delo, je njegovo delo avtorskoppravno varovano.¹⁹

Ko govorimo o individualnosti, prav tako nimamo v mislih **kakovosti**. Obseg dela, kakovost uporabljenih materialov, investicijska vrednost in trajnost objekta za presojo niso ključnega pomena. Arhitekturna dela se od večine drugih avtorskih del razlikujejo po tem, da imajo predvsem praktičen namen, zato jih uvrščamo med dela uporabne umetnosti.²⁰ S pravnega vidika je treba poudariti, da se pri tovrstnih delih zahteva večja individualnosti kot pri t. i. čistih umetniških delih. Zakonodaja priznava slikam, risbam, kipom, leposlovnim delom ipd. avtorskoppravno varstvo, če le izražajo kakršnokoli stopnjo individualnosti (četudi zelo nizko), za arhitekturna dela pa to ni dovolj.²¹ V teoriji prevladuje mnenje, da mora biti arhitekturno delo na dovolj visoki ustvarjalni ravni, torej mora biti zanj značilna določena individualnost. Gre za poskus, da bi definirali mejo, ki bi ločevala varovana dela od del, ki pravnega varstva ne uživajo. Seveda ne bo sporno, ali so avtorskoppravno varovana dela, ki so daleč nad ravno običajnega ustvarjanja (poskušajte si predstavljati objekt, ki za vas predstavlja najbolj izjemno arhitekturo). Vendar pa takšna intenzivnost za avtorskoppravno varstvo ni nujna. Poenostavljeno rečeno, zadostuje, da ima delo dovolj individualnih značilnosti, da se povzdiguje nad množico „vsakdanjih gradbenih stvaritev“, kar pa je treba presojati v vsakem primeru posebej.²²

4

5

4 NUK - NARODNA IN UNIVERZITETNA KNJIŽNICA, ARHITEKT JOŽE PLEČNIK, ZGRAJENA 1936 - 1941 V LJUBLJANI
FOTO ELEKH

5 HIŠA FALLINGWATER, ARHITEKT FRANK LLOYD WRIGHT, ZGRAJENA 1936-1939 V MILL RUN, PENNSYLVANIA, ZDRUŽENE DRŽAVE AMERIKE
FOTO SXENKO

Kadar mora arhitekt upoštevati določene tehnične in gradbene omejitve, bo zahteva po individualnih elementih temu primerno nižja, kljub temu pa mora delo imeti vsaj nekaj individualnih značilnosti, ki izražajo umetniško vrednost objekta. Pri tem je treba poudariti, da elementi dela, ki so pogojeni zgolj tehnično (tehnični detajli in tehnične izvedbe), niso avtorskopravno varovani.³³ Kot bo razvidno v nadaljevanju, lahko v nekaterih primerih tehnične detajle zavarujemo s patentom ali modelom. Prav tako avtorskopravno varstvo ni mogoče v primerih, v katerih je mogoče nalogo zaradi funkcionalnih omejitev rešiti le na en način.

V praksi se vprašanje, ali je neko arhitekturno delo avtorskopravno varovano, pojavi šele v primeru pravnega spora, ki se rešuje pred sodiščem.²⁴ Ali gre v posameznem primeru za avtorsko delo, je pravno vprašanje, o katerem lahko odloča le sodišče, kar pomeni, da sodnik po lastni presoji oceni, ali delo izpolnjuje vsa merila avtorskega dela. S strokovnega stališča je to lahko sporno, saj na sodnikovo objektivno presojo vplivajo njegov osebni okus, predznanje, socializacija in drugi dejavniki.²⁵ Glede strokovnih vprašanj s področja arhitekture in oblikovanja se sodniki zato lahko oprejo na mnenja sodnih izvedencev ustrezne stroke,²⁶ vendar pa odločitev, ali gre pri določenem delu za avtorsko delo v smislu določb ZASP, zmeraj sprejme sodišče. Pri odločanju o tem je pomemben tudi časovni vidik. Kar je nekdaj veljalo za ustvarjalno in izvirno, je lahko danes že povsem banalno, zato so za presojo odločilne okoliščine, ki so obstajale takrat, ko je bilo delo ustvarjeno, in ne okoliščine, ki so podane ob odločanju v sporu.

2.2 OCENJEVALNA MERILA INDIVIDUALNOSTI ARHITEKTURNIH DEL

Kadar sodišče presoja, ali določeno arhitekturno delo izpolnjuje pogoje avtorskega dela, mu ZASP in sodna praksa nudita le malo konkretnih smernic. Zato je še toliko pomembneje oblikovati praktična merila, ki bodo primerna za sodno presojo in obenem s strokovnega stališča arhitekturne stroke.

Izhajajoč iz Kodeksa poklicne etike arhitektov, krajinskih arhitektov

in prostorskih načrtovalcev, lahko individualnost arhitekturnega dela določimo z naslednjimi merili:²⁷

- prostorska skladnost, morfologija in tipologija,
- funkcionalnost, jasnost in logičnost razporeditve in povezanosti programskih sklopov,
- izvirnost in oblikovna skladnost,
- sodobnost, gospodarnost in trajnost oblikovnih in konstrukcijskih rešitev,
- izbor materialov in obdelav.

Podobna merila lahko izpeljemo tudi iz tuje pravne literature. Na podlagi sodnih odločitev v posameznih primerih je *Christiane Schildt-Lutzenburger* oblikovala lastna razmejitvena merila.²⁸ Kot enega izmed ključnih kazalnikov ustvarjalnosti avtorskega dela navaja **členitev konstrukcije ali fasade**. Ta je lahko bodisi *harmonična* (kadar izkazuje uravnotežena in skladna razmerja med posameznimi strukturami; za tovrstno členitev sta značilni jasnost in simetričnost, pomembna pa je tudi izbira proporcev²⁹) bodisi *kontrastna* (kadar so nasprotja tista, ki pripomorejo k ustvarjalni odličnosti arhitekturnega dela, vendar le, če ne učinkujejo naključno, ampak pričajo o skrbnem načrtovanju³⁰). Kot druga merila lahko navedemo še **obliko, material in barvo** zgradbe. Oblika je tako lahko simbol za namen, ki ga ima zgradba,³¹ ali odraža *skladnost z obdajajočo pokrajino*³² v oblikovnem ali materialnem smislu. Arhitekt lahko z izbiro materiala zgradbi podeli *lahkotnost in organskost*,³³ prav tako je lahko material nosilec simbolnega pomena.³⁴ Izkaz avtorjeve ustvarjalnosti je lahko tudi izbira barve fasade.³⁵

2.2.1 MERILA, KI NISO RELEVANTNA

Poleg zgoraj navedenih meril obstaja tudi vrsta drugih okoliščin, ki pogosto le navidezno pomagajo pri odločitvi, ali gre v danem primeru za avtorsko delo. Večina teh meril na presojo ne bi smela vplivati, nekatera pa so lahko kvečjemu indic za priznanje avtorskoprnega varstva

Umetniška, estetska ali druga kakovost dela: vrednotenje dela po umetniških ali estetskih lastnostih z vidika avtorskopravne opredelitve ni bistveno. Umetnost je zunaj prava in je ni mogoče presoati po objektivnih pravnih merilih.³⁶ Kar se komu zdi banalno, je lahko za drugega genialno, kar obenem pomeni, da se subjektivnim sodbam ni mogoče izogniti. Tudi od najbolj umetniško ozaveščenega in izkušenega sodnika ni mogoče pričakovati, da njegovo subjektivno vrednotenje estetike ne bi vplivalo na njegovo odločitev.

Arhitektovo znanje in sloves: seveda ni mogoče zanikati, da večje znanje daje boljšo teoretično podlago, še zdaleč pa ni jamstvo za ustvarjalnost in talent. Arhitekt z občutkom za obliko, barvo in razmerja ter dobro prostorsko predstavo bo gotovo dosegel boljše rezultate kot kdo, ki teoretičnega znanja ne zna praktično uporabiti. Tudi arhitektov ugled in prepoznavnost v strokovnih krogih ne zagotavlja, da so vse njegove stvaritve umetnostni presežki.³⁷

Arhitekturni natečaji: čeprav dela, ki so nagrajena na različnih arhitekturnih natečajih³⁸, v strokovnih krogih in širši javnosti uživajo večjo prepoznavnost, niso samodejno avtorskopravno varovana. Lahko pa strokovna mnenja in kritike vplivajo na presojo sodišča o ustvarjalni vrednosti dela. Nagrajenost dela na natečaju je lahko zato indic v prid temu, da objekt izpolnjuje merila avtorskega dela. V praksi si je namreč težko predstavljati, da delo, ki so ga profesionalni ocenjevalci nagradili na strokovnem natečaju, v očeh sodišča ne bi zadostilo merilom za avtorskopravno varstvo.

Vloženi trud, sredstva in stroški: avtorsko delo je lahko rezultat dolgotrajnega truda, lahko pa nastane tako rekoč v hipu, zato avtorjev vloženi trud in čas za opredelitev nista relevantni okoliščini. Izdelava arhitekturnega dela je zaradi obsežnosti projekta še posebej draga, vendar pa nikakor ne velja, da je delo, pri katerem so bili uporabljeni dražji materiali ali pa so bili z njegovo izdelavo povezani visoki stroški, že zgolj zaradi tega vredno avtorskoprnega varstva.³⁹

6

6 **GUGGENHEIM MUZEJ BILBAO**, ARHITEKT FRANK GEHRY, ZGRAJEN 1997 V BILBAU, ŠPANIJA, FOTO E. GOERGEN

7 **650 STANOVANJ NA MESARSKI ULICI**, OFIS ARHITEKTI: ROK OMAN, ŠPELA VIDEČNIK, MARTINA LIPICER, NEJC BATISTIČ, NEŽA OMAN, MARISA BAPTISTA, KARLA MUROVEC, NELI OUZO-UNOVA, FLORIAN FREY, ZGRAJENO 2006 V LJUBLJANI, 1. NAGRADA NA VABLJENEM NATEČAJU. FOTO TOMAŽ GREGORIČ

8 **DUNAJSKI MEDNARODNI CENTER OZN**, ARHITEKT JOHANN STABER, ZGRAJENO MED LETI 1973-1979 NA DUNAJU. FOTO BAMBOOBEAST

9 **APPLE TRGOVINA NA 5. AVENIJI V NEW YORKU**, ARHITEKT BOHLIN CYWINSKI JACKSON, V KATERI SO MED DRUGIM S PATENTOM ZAVAROVANE STEKLENE STOPNICE, KI JIH JE KONSTRUIRAL ARHITEKT IN ECKERSLEY O'CALLAGHAN STRUCTURAL DESIGN. FOTO FLETCHER

7

8

9

Kvantitativni obseg dela: arhitekturno delo je lahko majhna počitniška hiška ali pa obsežen urbanistični kompleks, ki združuje več objektov in njihovo okolico. Obseg dela oz. velikost objekta za presojo nista bistvena.

Množična produkcija in ekskluzivnost: z vidika avtorskega prava je povsem nepomembno, ali je arhitekturno delo namenjeno množični produkciji ali pa gre za unikatno stvaritev. Razumljivo je sicer, da se ekskluzivnim delom namenja več pozornosti, kar pa še ne pomeni, da je delo dovolj ustvarjalno za avtorskopravno varstvo. Prav tako lahko množična produkcija res nakazuje na obrtno komponento, pa vendar to ne more okrniti individualnih potez dela.⁴⁰

Spomeniško varstvo: arhitekturni objekti so lahko varovani tudi v okviru spomeniškega varstva, ki v takih primerih obstaja poleg avtorskega in ima pred njim prednost. Skladno z Zakonom o varstvu kulturne dediščine⁴¹ se arhitekturni objekti lahko uvrščajo med kulturno dediščino. Poudariti je treba, da ni nujno, da objekt, ki je registriran kot kulturna dediščina, zgolj zato uživa tudi avtorskopravno varstvo, saj merila za vrednotenje kulturne dediščine niso enaka tistim za presojo avtorskih del. Najpomembnejša razlika je, da se spomeniško varstvo nanaša samo na objekte iz preteklosti, ne pa tudi na sodobne gradnje.⁴²

2.3 VARSTVO ARHITEKTURNIH DEL S PATENTOM IN MODELOM

Arhitekturno delo je lahko varovano z avtorsko pravico in še z dvema pravicama industrijske lastnine: patentom in modelom. Obe zadnji možnosti sicer v praksi nista pogosti, vendar pa nikakor nista izključeni.

V skladu z 10. členom Zakona o industrijski lastnini⁴³ (v nadaljevanju ZIL-1) se **patent** podeli za izum s slehernega področja tehnike, ki je nov, inventiven in industrijsko uporabljiv. S patentom je mogoče varovati tako proizvod oz. izdelek pa tudi postopek. Izum mora biti nov,

kar pomeni, da ni del stanja tehnike. V stanje tehnike šteje vse, kar je bilo pred datumom vložitve patentne prijave kakorkoli dostopno javnosti.⁴⁴ Arhitekturna dela je mogoče varovati s patentom, kadar pomenijo nove tehnične rešitve (npr. tehnični detajli, poseben način gradnje).⁴⁵ Za samo estetsko formo patent ni primeren. Patentno prijavo je treba vložiti pri Uradu RS za intelektualno lastnino.⁴⁶ Patent traja 20 let od datuma vložitve patentne prijave, imetniku pa zagotavlja izključne pravice do izdelave in uporabe patentiranega izuma in njegovega dajanja v promet.

V 33. členu ZIL-1 je določeno, da se lahko **model** registrira za videz izdelka, ki je nov in ima individualno naravo. Videz izdelka pomeni izgled celotnega izdelka (npr. stola, mize, vrat) ali njegovega dela (npr. kljuke), ki izhaja iz značilnosti zlasti linij, obrisov, barv, oblike, teksture oziroma materialov izdelka samega ali ornamentov na njem. Model je pri arhitekturnih delih omejeno uporaben. Sicer varuje vizualne in oblikovne prvine dela, vendar je omejen na *izdelke*. Celotnega arhitekturnega objekta ne moremo definirati kot izdelek, saj je izdelek v zakonskem smislu industrijski ali obrtni proizvod. Lahko pa se z modelom varujejo posamezni deli arhitekturnega objekta (npr. balkoni, stopnišča, kamini), pa tudi notranja arhitektura (npr. celotni koncept notranje opreme restavracije, hotela ali poslovnega prostora).⁴⁷ Tudi model je treba registrirati pri Uradu RS za intelektualno lastnino.⁴⁸ Traja največ 25 let od datuma vložitve prijave in zagotavlja enak obseg pravic kot patent.

Prednosti patenta in modela so predvsem v tem, da gre za registrske pravice, zato arhitektu ne bo treba dokazovati avtorstva, temveč le imetništvo pravice s potrdilom o registraciji in zatrjevano kršitev. Registrirani imetnik ima torej prednost pred vsemi drugimi in lahko od vsakogar zahteva, naj se vzdrži kršenja njegovih pravic. Pomanjkljivosti patenta in modela pa so predvsem plačilo nadomestila za registracijo in to, da mora arhitekt dokazati izpolnjevanje zakonskih meril, kar pa predvsem pri merilu novosti ni zmeraj preprosto.

KSEVT,

PROJEKT JE NASTAL V SODELOVANJU VEČ PROJEKTIVNIH PODJETIJ (BEVK PEROVIČ ARHITEKTI, DEKLEVA GREGORIČ ARHITEKTI, OFIS ARHITEKTI, SADAR+VUGA) IN V SOAVTORSTVU, SOAVTORJI: MATIJA BEVK, VASA J. PEROVIČ, ALJOŠA DEKLEVA, TINA GREGORIČ, ROK OMAN, ŠPELA VIDEČNIK, JURIJ SADAR, BOŠTJAN VUGA S SODELAVCI, ZGRAJENO LETA 2012 V VITANJU. FOTO TOMAŽ GREGORIČ

3. ARHITEKTOVE AVTORSKE PRAVICE

3.1 AVTORJI, SOAVTORJI IN AVTORSKA DELA, USTVARJENA V DELOVNEM RAZMERJU

Pri arhitekturnih delih je kot avtor praviloma priznan tisti, ki je ustvaril načrt, kar pa ni zmeraj nujno. Zakon to t. i. *načelo avtorstva* namreč dopolnjuje še z *domnevo avtorstva*,⁴⁹ po kateri za avtorja velja tisti, čigar ime, psevdonim ali znak je na običajen način naveden na delu. Vsekakor pa je avtor zmeraj fizična oseba. Posamezna upravičenja avtor sicer lahko prenese na pravne osebe, a izvirno avtorska pravica nikoli ne more nastati pri pravni osebi.

Zaradi kompleksnosti arhitekturnih del običajno pri načrtovanju sodeluje več arhitektov, in sicer hkrati ali v različnih fazah nastajanja dela (npr. en arhitekt ustvari idejni projekt, drug pa projekt za izvedbo). Če je njihova stvaritev nedeljiva celota, so ti arhitekti *soavtorji*. Na delu imajo vsi skupaj nedeljivo avtorsko pravico, čeprav jim nekatera upravičenja pripadajo v skladu z njihovim deležem (npr. avtorski honorar).⁵⁰ Deleži posameznih soavtorjev se določijo glede na dejanski prispevek vsakega izmed njih k stvaritvi avtorskega dela, če niso njihova medsebojna razmerja s pogodbo drugače določena. Seveda mora vsak izmed soavtorjev k delu prispevati lastne individualne elemente, ne pa zgolj tehničnih rešitev, ki kot take ne bi uživale avtorskopravnega varstva. Kadar je mogoče stvaritve posameznih avtorjev ločiti in jih samostojno uporabljati, gre za združena dela. To so samostojna dela, ki pa jih avtorji združijo zaradi skupne uporabe (npr. različni arhitekti ustvarijo vsak svoj del zgradbe ali pa posamezne zgradbe v gradbenem kompleksu). Tudi zanje smiselno veljajo pravila o soavtorstvu.⁵¹ Ne glede na to, kakšna je narava sodelovanja več avtorjev, je priporočljivo, da se njihova notranja razmerja uredijo s posebno pogodbo.⁵² Soavtorstvo je običajno pri delih, ustvarjenih v arhitekturnih podjetjih, znotraj katerih deluje več arhitektov. Opozoriti je treba, da arhitekti v takih primerih sicer delujejo pod skupnim imenom, kar pa še ne pomeni, da so vsa ustvarjena dela samodejno skupna oz.

da gre v vseh primerih za soavtorje. Pogoji za soavtorstvo je, da je delo nedeljiva celota. Na istem arhitekturnem delu tako arhitekt in oblikovalec nista nujno soavtorja, kadar eden ustvari zgradbo, drugi pa notranjo opremo in je njuni deli mogoče (fizično ali konceptualno) ločiti. Medtem ko sta na primer pri pisanju libreta in glasbe za opero oba ustvarjalca soavtorja, saj je operno delo nedeljiva celota.⁵³ ZASP v 101. in 102. členu posebej *ureja avtorske pravice na delih, ustvarjenih v delovnem razmerju*.⁵⁴ Pri tem določa, da so materialne in druge pravice avtorja na delu, ustvarjenem v delovnem razmerju, izključno prenesene na delodajalca za deset let od dokončanja dela. Ko avtor torej ustvari delo v okviru svoje zaposlitve, avtorske pravice samodejno (brez posebnega dogovora ali pogodbe) pripadajo delodajalcu. Temu za pridobitev pravic avtorju tudi ni treba plačati dodatnega nadomestila (poleg plače). Prenos na delodajalca je izključen, kar pomeni, da avtor sam s pravicami ne more več razpolagati, torej jih ne more prenesti še na koga tretjega. Delodajalec pa lahko v desetih letih s pravicami prosto razpolaga in jih torej lahko prenese na tretje osebe. Po preteku te dobe pravice znova pripadejo avtorju, prav tako po samem zakonu in brez posebnega dogovora. Pogosto se zgodi, da delodajalec te pravice potrebuje za svojo poslovno dejavnost tudi po desetih letih. Ker pa tedaj znova pripadejo avtorju, bi ta lahko postavil delodajalcu nesorazmerne zahteve za nadaljnje izkoriščanje avtorjevega dela. Zakon je interese delodajalca zavaroval tako, da lahko ta po desetih letih zahteva, naj se pravice znova prenesejo nanj ob plačilu primerne nadomestila (t. i. prisilna licenca). V zvezi s tem je treba tudi poudariti, da moralne pravice nikdar ne preidejo na delodajalca, torej ima avtor zmeraj možnost uveljavljati pravico do priznanja avtorstva, spoštovanja dela in druge moralne pravice.⁵⁵ Prav tako obdrži pravico, da svoja dela uporablja v okviru zbranih del, kar pomeni, da lahko uporablja delo, ustvarjeno v delovnem razmerju, pri vsakršni predstavitvi svojega opusa (npr. na razstavi in v portfelju).⁵⁶

Določbi 101. in 102. člena ZASP veljata za zaposlene v javnem in zasebnem sektorju v vseh oblikah delovnih razmerij. Pri presoji, ali je delo nastalo v delovnem razmerju, se upoštevajo vse pravne (pogodba o zaposlitvi, kolektivna pogodba itd.) in dejanske okoliščine (delo po navodilih delodajalca, v njegovih prostorih, z njegovimi sredstvi itd.), torej se pojem delovno razmerje razlaga v kar najširšem smislu. Če pa avtor ustvari delo na podlagi podjetne pogodbe, pod svojimi pogoji in s svojimi sredstvi, potem ne moremo govoriti o delovnem razmerju. Seveda lahko avtor in delodajalec s pogodbo drugače uredita medsebojne pravice in obveznosti, npr. določene pravice delodajalca ali avtorja izključita, spremenita 10-letni rok, se dogovorita za dodatno plačilo avtorju ipd.⁵⁷

3.2 ARHITEKTOVE MORALNE PRAVICE

ZASP ureja štiri moralne pravice: pravico do prve objave (17. člen), pravico do priznanja avtorstva (18. člen), pravico do spoštovanja dela (19. člen) in pravico do skesanja (20. člen), od katerih so za arhitekto najpomembnejše prve tri. Avtor ima izključno pravico odločiti, kdaj in kako bo njegovo delo prvič objavljeno. Pravica do prve objave arhitekturnih del je aktualna predvsem za načrte in skice, saj so že zgrajeni objekti po sami naravi stvari navadno dostopni javnosti. Avtor ima nadalje pravico do priznanja avtorstva na svojem delu, s katero navzven potrdi, da je delo njegova stvaritev. Ta pravica obsega avtorjevo upravičenje do navedbe avtorstva na delu, upravičenje do odkritja pravega avtorstva (kadar je bilo delo objavljeno anonimno ali pod psevdonimom) in upravičenje, prepovedati drugim, da za delo uporabijo svoje ime (npr. pri plagiatu). Avtor lahko delo opremi s svojim pravim imenom, psevdonimom, znakom ali simbolom, lahko pa ga objavi tudi anonimno.⁵⁸ Ta pravica se ne nanaša le na načrte, ampak sme arhitekt tudi od lastnika zgrajenega objekta zahtevati, da je objekt na dobro vidnem mestu opremljen z njegovim podpisom. Ta je lahko zasnovan že v načrtu kot plastika ali relief,

lahko pa se pritrdi na objekt, ko je ta že dokončan (npr. kot tabla). Kadar je objektov več, je dovolj, če je arhitekt označen le na enem.⁵⁹ Pravico do spoštovanja dela bomo podrobneje obravnavali v zvezi s kršitvami avtorjevih pravic v poglavju 4.6.

3.3 ARHITEKTOVE MATERIALNE PRAVICE

Če so moralne avtorske pravice tiste, ki varujejo duhovno komponento avtorjeve ustvarjalnosti (njegov ugled, razpoznavnost, vez med njim in njegovim delom), pa so za avtorja kljub temu najpomembnejše materialne avtorske pravice, saj mu omogočajo ekonomsko izkoriščanje njegovih stvaritev. Mednje spadajo predvsem pravica do reproduciranja (23. člen ZASP), pravica do distribuiranja (24. člen) in pravica do predelave (33. člen). Pravica do reproduciranja je izključna pravica, da se delo ohrani na materialnem nosilcu, zlasti v obliki grafičnega razmnoževanja, tridimenzionalnega razmnoževanja, zgraditve oziroma izvedbe arhitekturnega objekta, fotografiranja, vizualnega snemanja in shranitve v elektronski obliki. Pravica do distribuiranja je izključna pravica, da se delo daje v promet (npr. da se proda).⁶⁰ Pravica do predelave se nanaša na primere, ko se neko že obstoječe avtorsko delo predela ali pojavi kot sestavni del novega avtorskega dela (ki ga ustvari drug avtor) in skupaj z njim tvori nerazdružljivo celoto. Pri tem lahko prevzame le posamezne elemente (npr. samo balkon) ali pa celoten objekt. Seveda mora prvotni avtor predelavo dovoliti, sicer gre za kršitev pravic, ki se ji avtor lahko upre. Določba 33. člena se nanaša samo na primer, ko avtor voljno prenese svojo izključno pravico do predelave na koga drugega. Od predelave je treba razlikovati situacijo, ko avtorja tuje delo zgolj navdihne, da ustvari novo delo. Pri **navdihu** gre namreč za prosto uporabo, ki je avtorju prvotnega dela ni treba dovoliti. Arhitekti se s predelavo še posebno pogosto srečujejo pri rekonstrukciji. Pri tej prvotne zgradbe ni več, objekt pa se ponovno zgradi le na podlagi načrtov in/ali fotografij. Kadar arhitektu ti predstavljajo

KUPOLA NA NEMŠKEM PARLAMENTU,
ARHITEKT NORMAN FOSTER, ZGRAJENO 1999 V BERLINU.
FOTO BARRY PLANE

zgolj osnovo, na podlagi katere ustvari lastno intelektualno stvaritev, lahko govorimo o predelavi. Gre za situacijo, ko arhitekt uporabi nekaj izvirnih elementov rekonstruirane zgradbe ter jim doda lastne individualne elemente. Kadar arhitekt znova in na novo ustvari le manjkajoči del zgradbe, o predelavi ne moremo govoriti. V takih primerih gre za dve arhitekturni deli, ki sta zgolj fizično povezani. So pa dodani elementi lahko samostojno avtorskopravno varovani.^{62,62}

3.4 DRUGE ARHITEKTOVE PRAVICE

Med drugimi avtorjevimi pravicami je za arhitekta pomembna predvsem pravica do dostopa do dela (34. člen ZASP). Avtor ima pravico do dostopa do svojega dela, ki je v posesti koga drugega, a le tedaj, kadar želi delo reproducirati (npr. fotografirati, posneti, narisati) ali predelati. Seveda pri slednjem ne more predelati tistega primerka, ki je v lasti posestnika, predela lahko zgolj svoje *delo* kot duhovno stvaritev (npr. fotografijo ali načrt). Drugi razlogi, iz katerih bi avtor lahko zahteval dostop, so nedopustni (npr. če bi hotel arhitekt dostopiti do objekta samo zato, da bi preveril, ali ga lastnik ustrezno vzdržuje in ali je izvedel kakšne spremembe).⁶³ Pravico do dostopa mora arhitekt uveljavljati obzirno do posestnika objekta. Ne sme na primer zahtevati izvrševanja svoje pravice ob času, ki je za posestnika neugoden. Kraj, čas in druge okoliščine dostopa načeloma določa posestnik, vendar pa mora arhitektu dovoliti tudi morebiten vstop v notranje prostore.⁶⁴ Stroški dostopa bremenijo avtorja, lastnik objekta pa lahko zahteva njihovo povrnitev (ne more pa zahtevati plačila za to, da avtorju dostop dovoli). Kadar objekt ni zavarovan z avtorsko pravico (ker ne izpolnjuje pogojev za avtorsko delo), bi bilo treba pravico do dostopa urediti pogodbeno.

3.5 OMEJITVE ARHITEKTOVIH PRAVIC

Čeprav je avtorska pravica absolutna, je ni mogoče zmeraj dosledno uresničevati. Najpomembnejša omejitev arhitektovih pravic je določena v 55. členu ZASP, ki ureja prosto uporabo del na splošno dostopnih krajih. Splošno dostopna dela v parkih, na ulicah, trgih

in drugih javnih krajih zaradi trajne prisotnosti v javnosti postanejo nekakšno javno dobro, zato zakon omogoča njihovo prosto uporabo. Prvi pogoj za prosto uporabo je, da mora delo stati na javno dostopnem kraju. To so lahko tudi zemljišča v zasebni lasti, če so dostopna javnosti (npr. zasebni parki, podzemna železnica, pokopališča).⁶⁵ Drugi pogoj pa je, da delo na splošno dostopnem kraju stoji trajno. Izpolnjevanje pogoja je treba presojati v vsakem primeru posebej, vendar pa lahko rečemo, da ne bo izpolnjen npr. pri trgovinskih izložbah in nekaterih začasnih krajinskih umetniških delih (landscape art ipd.), pri katerih je kot gradbeni material uporabljeno npr. rastlinje.

Prosta uporaba obsega zlasti vse oblike reproduciranja del (npr. fotografiranje, snemanje, risanje), distribuiranje teh primerkov, RTV-oddajanje itd., zakon pa določene uporabe tudi prepoveduje. Tako ni dovoljeno reproduciranje del v tridimenzionalni obliki ali z enakim namenom izkoriščanja kot izvirno delo.⁶⁶ Arhitekturnih del torej ni dopustno reproducirati tako, da zgradimo še en primerek, niti za zasebno uporabo (kar je sicer dovoljeno pri drugih avtorskih delih).⁶⁷ Iz te določbe sledi tudi prepoved t. i. *gradbenega citata*, pri katerem bi avtor nekega arhitekturnega dela v svoje delo prevzel posamezni element tujega arhitekturnega dela in se skliceval na prosto uporabo, kar je seveda nedopustno (v takem primeru bi šlo za plagiat).⁶⁸ Prav tako se reprodukcije ne smejo uporabiti za doseganje premoženjskih koristi (npr. s tiskanjem razglednic, na katerih je delo upodobljeno).⁶⁹ Pri obveščanju o dnevnih dogodkih so na posnetku ali fotografijah v ozadju pogosto vidni različni arhitekturni objekti, ki stojijo na lokaciji. Če je ta lokacija splošno dostopen kraj, gre za prosto uporabo del na javno dostopnih krajih, če pa bi bila posnetek ali fotografija narejena na kraju, ki javnosti ni dostopen (npr. na zasebnem posestvu), pa bi lahko prišla v poštev pravica do obveščenosti iz 48. člena ZASP, ki je prav tako oblika proste uporabe del (seveda le, če je samo arhitekturno delo zgolj „ozadje“ dogodka, o katerem se poroča, in ne sam predmet prispevka). V obeh primerih je takšna uporaba dela torej prosta.

Tudi v primerih proste uporabe velja, da je avtor upravičen do navedbe avtorstva, razen če bi bila takšna navedba izrazito nesmotrna (npr. navedba, da je Tromostovje delo arhitekta Jožeta Plečnika, vsakič ko se pojavi v novinarskem prispevku).⁷⁰

3.6 KRŠITVE ARHITEKTOVIH PRAVIC

Arhitekt lahko vsakomur prepove poseganje v svoje izključne avtorske pravice in ima na voljo različne pravne instrumente, s katerimi se upre kršitvam svojih pravic. Pri arhitekturnih delih sta najpogostejši kršitvi pravice do priznanja avtorstva in pravice do spoštovanja dela. Arhitektova pravica do priznanja avtorstva se krši zlasti takrat, kadar se mu odreče (npr. če se z načrta izbriše zaznamba ali z zgradbe odstrani tabla z navedbo avtorjevega imena, pa tudi v primerih, kadar gre sicer za prosto uporabo dela, a avtor ob uporabi ni naveden). Še huje je avtorjeva pravica prizadeta v primeru **plagiat**. Plagiat je nekakšna duhovna tatvina, pri kateri si kdo zavestno lasti tuje delo. Pri tem je kršitev navadno dvojna: oseba reproducira tuje avtorsko delo (neupravičeno reproduciranje) in v zvezi s tem delom navede svoje ime (kršitev pravice do priznanja avtorstva). Plagiat se lahko nanaša na celotno delo ali pa le na prevzemanje posameznih elementov tujega dela, v obeh primerih pa si morata biti deli (reprodukcija in original) podobni glede bistvenih ustvarjalnih značilnosti.⁷¹ Plagiatorstvo spada med najhujše posege v avtorsko pravico, ki je v škodo ne le originalnemu avtorju dela, ampak se negativno kaže v celotni profesionalni skupnosti, saj se za avtorja (npr. naročnikom in investitorjem) izdaja nekdo, ki to ni. Zaradi profesionalnega interesa stroke, pri arhitekturnih delih pa ne nazadnje tudi širšega javnega interesa, da se takšne zlorabe preprečijo, je plagiat tudi kaznivo dejanje po 147. členu kazenskega zakonika, za katero je zagrožena denarna kazen ali zapor.⁷² Pri plagiatu ima arhitekt torej na voljo dvojno pravno zaščito – vložitev kazenske ovadbe in/ali civilne tožbe. Z vložitvijo ovadbe sicer doseže, da storilec za kaznivo dejanje kazensko odgovarja, drugih zahtevkov (odškodnina, odprava kršitve ...) pa v kazenskem postopku načeloma ne more uveljavljati, zato je v takem primeru bolj smiselna civilna

tožba. Ker je plagiatorstvo širok pojem, ki zajema tudi ravnanja, ki ne pomenijo zmeraj kršitve avtorskih pravic, so še toliko pomembnejše neformalne sankcije, ki grozijo plagiatorjem (npr. disciplinske sankcije zbornice ali profesionalnega združenja, negativno vrednotenje stroke in kolegov, odvzem licence).

O kršitvi pravice do spoštovanja dela govorimo tedaj, kadar kršitelj poseže v integriteto avtorskega dela. V skladu z 19. členom ZASP se avtor lahko upre posegom v svoje delo, pa tudi zgolj uporabi svojega dela, četudi delo s tem sploh ni bilo okrnjeno, a lahko svojo pravico uveljavlja le, če bi bila s posegom ali uporabo dela lahko okrnjena njegova osebnost (tj. avtorjev ugled, čast ali duhovna vez, ki se plete med njim in njegovim delom⁷³). Ni nujno, da se kršitev dejansko zgodi, dovolj je že, da kršitev grozi. Kršitev pravice do spoštovanja dela je tudi kaznivo dejanje po 2. odst. 147. člena KZ-1.⁷⁴ Kadar govorimo o žaljivem **posegu** v delo, mislimo na spremembe dela v smislu *skazitev* ali *okrnitev* (npr. okrnitev fasade, delno porušenje zgradbe, zamenjava strehe, izgradnja dodatnega nadstropja, vgradnja oken, ki se razlikujejo od izvirnih, pa tudi odstopanje od izvirnega dela pri ponovni izgradnji dela po uničenju).⁷⁵ Poudariti je treba, da avtorsko pravo ne pozna „izboljševalnih“ posegov. Tudi če je delo po predelavi kakovostnejše, lepše, bolj dovršeno itd., gre vseeno za kršitev avtorjevih pravic.⁷⁶ Pri **žaljivi uporabi** delo sicer ostane nespremenjeno, a je uporabljeno neprimerno (npr. postavitve dela na razstavo o kiču ali uporaba cerkve kot diskoteke).⁷⁷ Pri posegih in uporabi je treba opomniti, da so posledice takih kršitev avtorjevih pravic zelo odvisne od tega, kdo je kršitelj. Če je kršitelj sam lastnik objekta, mu bo avtor težje dokazal žaljivost in prepovedal posege v svoje delo (kot bo razvidno v nadaljevanju). Če pa je kršitelj na primer drug arhitekt, ki je od prvotnega pridobil pravico do predelave, a je delo predelal na žaljiv način, mu bo avtor takšno predelavo lahko prepovedal, seveda pa bo tudi v tem primeru moral dokazati, da je predelava dejansko žaljiva.

3.7 PRAVNO VARSTVO ARHITEKTOVIH PRAVIC

Avtor lahko zahteva varstvo svojih pravic po določbah ZASP, pa tudi po splošnih pravilih odškodninskega prava, ki so vsebovana v obligacijskem zakoniku (OZ). Varstvo lahko zahteva tedaj, ko se kršitev že zgodi, pa tudi preventivno, če ta še le grozi. Na voljo ima različne zahtevke, ki bodo opisani v nadaljevanju, glede nekaterih zahtevkov pa je tudi omejen.

3.7.1 UGOTOVITVENI ZAHTEVEK

Ugotovitvena tožba pride v poštev predvsem pri kršitvi pravice do priznanja avtorstva. Arhitekt lahko tedaj zahteva, naj sodišče potrdi njegovo avtorstvo, torej s sodbo ugotovi, da je avtor spornega dela prav on. Tudi kadar gre za prosto uporabo dela, je avtor upravičen do navedbe avtorstva, zato lahko tudi to pravico uveljavlja s tožbo (npr. zahteva, naj se v učbeniku, ki vsebuje fotografijo njegovega dela, navede njegovo ime). Poleg ugotovitvenega zahtevka avtor navadno zahteva tudi, naj sodišče prepove kršitev (prepovedni zahtevek) in odredi, naj se vzpostavi ustrezno stanje, torej naj se avtor dela primerno navede (restitucijski zahtevek).

3.7.2 PREPOVEDNI ZAHTEVEK

Avtor s prepovednim zahtevkom zahteva, naj sodišče kršitelju prepove opravljati ali nadaljevati dejanja, ki kršijo avtorjeve pravice. Za arhitekta pride prepovedni zahtevek v poštev predvsem v primerih, kadar grozi neupravičeno reproduciranje njegovega dela (kršitev 23. člena ZASP). Navadno to pomeni, da bo po arhitektovem načrtu ali na podlagi že zgrajenega arhitekturnega objekta neupravičeno zgrajen (še en) arhitekturni objekt. Ker je gradnja običajno dolgotrajen postopek, je smiselno, da ima avtor možnost, da grozečo kršitev svojih pravic prepreči.⁷⁸ V ta namen lahko vloži prepovedno tožbo, v postopku pa lahko zahteva tudi izdajočasne odredbe.⁷⁹ Če je objekt že delno zgrajen, lahko avtor s prepovednim zahtevkom praviloma zahteva le prepoved nadaljnje gradnje (ne more pa zahtevati porušjenja že zgrajenega dela). Tudi če se graditelj kršitve sploh ne zaveda,⁸⁰ lahko avtor zoper njega uveljavlja prepoved. Arhitekt lahko zahtevek uveljavlja zoper vsakega kršitelja (to je lahko naročnik sam

ali pa tretji, ki mu je bilo naročeno, naj delo izvede, npr. gradbeno podjetje).⁸¹ Avtor lahko prepovedno tožbo vloži tudi zaradi skazitve, okrnitve ali drugih posegov v svoje delo ter neupravičene predelave dela, če kršitve že potekajo ali še le grozijo. Tako lahko arhitekt npr. zahteva prepoved gradnje v primeru, kadar naročnik namerava zgraditi objekt, ki se razlikuje od arhitektovega načrta.

3.7.3 ODSTRANITVENI ZAHTEVEK IN ZAHTEVEK ZA UNIČENJE ALI PREDRUGAČENJE

Avtor z odstranitvenim zahtevkom⁸² zahteva, naj se odpravijo posledice kršitve in vzpostavi takšno pravno stanje, kot da kršitve sploh ne bi bilo. Zahtevek za uničenje ali predrugačenje⁸³ pa je namenjen uničenju oz. predrugačenju predmetov, povezanih s kršitvijo. ZASP izrecno določa, da **zahtevka za arhitekturne objekte ne prideta v poštev**, razen če je uničenje ali predrugačenje glede na okoliščine primera upravičljivo. Tukaj daje zakon lastninski pravici prednost pred avtorsko. Arhitekt načeloma ne more zahtevati, naj se objekt poruši ali spremeni tako, da bo ustrezal njegovemu načrtu. Ko je arhitekturni objekt torej že zgrajen, ostane arhitektu praviloma le še odškodninski zahtevek. Izključitev odstranitvenih zahtevkov se nanaša le na že zgrajene objekte, ne pa tudi na načrte, osnutke ali modele arhitekturnih del. Glede teh avtor lahko zahteva (in tudi doseže) uničenje oz. predrugačenje.⁸⁴

3.7.4 ODŠKODNINSKI ZAHTEVKI

Zaradi velike premoženjske škode, ki jo pri kršitvah utрпи arhitekt, in relativno omejenih zahtevkov je odškodnina za avtorja ključnega pomena. Pogosto je to edino sredstvo, ki oškodovanemu avtorju še preostane, vsekakor pa lahko avtor uveljavlja odškodnino tudi pri ugotovitvenem ali prepovednem zahtevku. ZASP določa, da lahko avtor zahteva odškodnino po splošnih pravilih o povzročitvi škode, ki so zajeta v OZ, lahko pa se sklicuje tudi na posebne določbe ZASP.⁸⁵ Načeloma ima avtor možnost zahtevati le odškodnino, ki ustreza nadomestilu avtorskega honorarja oz. licenčnini (torej znesek, ki bi ga kršitelj moral plačati, če bi hotel pravico do uporabe dela zakonito pridobiti od avtorja). V takem primeru bi se plagiatorstvo

in piratstvo celo izplačalo, saj kršitelj ne bi nosil nobenega tveganja in bi lahko uporabo tujega dela celo izsilil.⁸⁶ Da bi zakonodajalec to preprečil, je uvedel institut civilne kazni (3. odst. 168. člena ZASP). Če je bila kršitev storjena namerno ali iz hude malomarnosti, lahko avtor zahteva nadomestilo honorarja, povečano za 200 % (torej trikratni honorar), in to tudi v primeru, če premoženjske škode sploh ni utrpel. Če pa je nastala škoda večja od civilne kazni (če torej presega trikratni honorar), lahko avtor zahteva še razliko do popolne odškodnine.⁸⁷ Zahteva lahko tudi odškodnino za nematerialno škodo, in sicer neodvisno od odškodnine za materialno škodo (tudi če mu ta sploh ni nastala), vendar pa mora v tem primeru dokazati, da je zaradi posega v svoje moralne pravice utrpel duševne bolečine (kar je smiselno pri skazitvah in okrnitvah dela).

3.8 KODEKS POKLICNE ETIKE IN DISCIPLINSKE SANKCIJE

Poleg zakonov s področja avtorskih pravic se na položaj arhitektov, njihove pravice in obveznosti nanaša tudi Kodeks poklicne etike arhitektov, krajinskih arhitektov in prostorskih načrtovalcev⁸⁸, ki ga je sprejela Zbornica za arhitekturo in prostor Slovenije (ZAPS) ter obvezuje vse arhitekte, krajinske arhitekte in prostorske načrtovalce, vpisane v imenik ZAPS. Kodeks avtorske pravice arhitektov ureja v 10., 17., 19. in 20. členu ter določa, da mora arhitekt spoštovati avtorske pravice drugih arhitektov na njihovih arhitekturnih delih. Arhitekt ne sme podpisovati arhitekturnih načrtov, ki jih ni neposredno izdelal ali nadziral (prepoved plagiatorstva). Prav tako mora pred sklenitvijo pogodbe o izvedbi projekta, ki ga je pred tem že izvajal oziroma ga še izvaja drug arhitekt, tega pisno obvestiti o sklenitvi pogodbe in ga zaprositi za soglasje. Če soglasja ne more pridobiti, mora ob sklenitvi pogodbe o tem obvestiti Zbornico. Kršitve teh določb so težje disciplinske kršitve v skladu s 7. členom disciplinskega pravilnika ZAPS,⁸⁹ ki se lahko kaznujejo z denarno kaznijo, začasnim odvzemom pooblastila ali licence z začasno izključitvijo iz Zbornice ter začasno prepovedjo udeležbe na javnih natečajih (2. odst. 15. člena disciplinskega pravilnika).

4. PRAVICE LASTNIKA/NAROČNIKA

Arhitekturna dela običajno nastajajo po naročilu in so primarno namenjena zadovoljevanju naročnikovih potreb.⁹⁰ Ta vanje praviloma tudi veliko investira, le manjši del te vsote pa predstavlja arhitektov avtorski honorar, zato mora biti lastniku dovoljeno, da objekt uporablja na način, ki mu omogoča čim učinkovitejše izvajanje njegove lastninske pravice. Lastnik s pridobitvijo lastninske pravice na arhitekturnem delu ne pridobi nikakršnih avtorskopравnih upravičenj. Objekt lahko sicer neomejeno funkcionalno uporablja (lahko v njem prebiva, ga daje v najem, obremeni, proda ali podari), nima pa nikakršnih avtorskopравnih upravičenj (npr. do reproduciranja in pravnega varstva v primeru skazitve).⁹¹ Nasprotno arhitekt na objektu nima nikakršnih lastninskih upravičenj. Lastniku ne more prepovedati nadaljnje prodaje objekta. To mu izrecno preprečuje 43. člen ZASP, ki določa, da je pravica do distribuiranja s prvo prodajo dela izčrpana. Avtor torej lahko odloča o tem, ali bo za nekega naročnika delo ustvaril ali ne, ne more pa preprečiti nadaljnje prodaje svojega dela. Avtorska pravica in lastninska pravica na istem arhitekturnem objektu torej obstajata neodvisno ena od druge in nista nujno v konfliktu, a včasih pride tudi do tega.

4.1 NAROČNIKOVE PRAVICE V ZVEZI Z NAČRTOVANJEM IN IZVEDBO GRADNJE

Ker je arhitekturno delo namenjeno naročnikovi funkcionalni uporabi, je razumljivo, da lahko naročnik postavi arhitektu določene zahteve in omejitve ter izrazi želje in predloge. V 2. odstavku 99. člena ZASP je določeno, da lahko naročnik nadzoruje posel in daje navodila, vendar s tem ne sme posegati v avtorjevo svobodo strokovnega in umetniškega ustvarjanja.⁹² Avtor mora vsa naročnikova navodila strokovno presoditi in ga opozoriti na morebitne pomanjkljivosti. Če naročnik pri naročilu kljub temu vztraja, arhitekt ni odgovoren za napake projekta zaradi neustreznega navodila.⁹³

Primer iz sodne prakse:

Naročnica je pri arhitektu naročila prenovo stanovanjske hiše. Želela je predvsem večjo dnevno sobo, jedilnico v prizidku na južni strani hiše, možnost vgradnje bazena in prenovo stopnišča. V ta namen je dala arhitektu navodila in priložila že izdelano skico okvirne razporeditve prostorov. Arhitekt je za naročnico izdelal dve idejni rešitvi. S prvo varianto se ni strinjala, saj je arhitekt prizidek predvidel na vzhodni strani hiše, prav tako pa se njegova razporeditev prostorov ni ujemala s predloženo skico. Sodišče je na podlagi mnenja izvedenca arhitekturne stroke odločilo, da arhitekt pri prvi varianti ni upošteval izrecnih navodil naročnice, zato tudi ni upravičen do plačila za svoje delo. V drugi varianti idejne rešitve je predvidel prizidek na južni strani hiše, razporeditev prostorov je ustrezala predloženi skici, arhitekt pa je naknadno načrt še prilagodil željam naročnice, da je kuhinja bližje dnevni sobi. Naročnica je v sodnem postopku trdila, da tudi druga varianta ni ustrezala njenim navodilom in da ne ustreza pravilom stroke, saj stopnišče ni izrisano v proporcionalnih merah, ni prikazov vseh štirih fasad niti natančnih izrisov oken. Sodni izvedenec je pojasnil, da mora idejna skica „nazorno predstaviti rešitev z vidika programske, funkcionalne, oblikovne in konstrukcijske zasnove“, ni pa treba, da nujno vsebuje natančne izrise fasade in oken. Sodišče je zato odločilo, da je druga varianta arhitektovega načrta v skladu z navodili naročnice in je zanj tudi upravičen do plačila.⁹⁴

Naročnik ni zavezan, da načrtovani objekt tudi dejansko zgradi, kar je razumljivo, če upoštevamo, kako finančno zahtevna je gradnja. Naročnikova obveznost je zgolj, da naročeni načrt plača, zato arhitekt ne more izsiliti tudi fizične izgradnje objekta. Če pa je bila ta dogovorjena v pogodbi, je lastnik zaradi kršitve pogodbe zavezan plačilu odškodnine.⁹⁵ Načeloma je naročnik upravičen po načrtu graditi le enkrat, vendar pa se stranki lahko dogovorita tudi drugače. Drugačen dogovor lahko izhaja tudi iz samega namena pogodbe, npr. kadar so predmet načrta vrstne hiše ali stanovanjsko naselje. V takem primeru že iz namena pogodbe očitno izhaja, da lahko naročnik načrt izvede večkrat.⁹⁶ Ker je izgradnja arhitekturnega

objekta oblika reproduciranja načrta, velja, da mora naročnik graditi v skladu z načrtom. Če se gradnja od načrta razlikuje, lahko arhitekt uveljavlja pravico predelave ali celo pravico do spoštovanja dela in naročniku takšno gradnjo prepove.⁹⁷ Kadar naročnik objekt sicer zgradi v skladu z načrtom, a ga zgradi le delno, ne v celoti, gre prav tako lahko za kršitev avtorjeve pravice do spoštovanja dela, ki se ji avtor lahko upre. Posledice takih kršitev so podrobneje obravnavane v poglavju 6.

4.2 LASTNIKOVA PRAVICA DO PREDELAVE ZGRAJENEGA OBJEKTA

Lastnikova pravica do spremembe že zgrajenega objekta je eno izmed najpomembnejših in obenem najspornejših vprašanj v zvezi z arhitekturnimi avtorskimi pravicami. V nasprotju s tretjimi osebami, ki jim avtor lahko prepove vsakršno poseganje v svoje delo, postavlja ZASP lastnika arhitekturnega objekta v privilegiran položaj. Zakon v 44. členu lastniku namreč priznava pravico, da zgrajeni arhitekturni objekt prosto predela.⁹⁸ Določba 2. odst. 44. člena ZASP varuje le arhitektovo pravico do spoštovanja dela in onemogoča prosto predelavo lastniku tedaj, kadar bi bila s spremembo okrnjena avtorjeva osebnost. V zvezi s tem se postavlja vprašanje, kje je meja med posegi, ki jih lahko lastnik prosto izvede, in tistimi, ki krnijo avtorjevo osebnost in se jim avtor lahko upre. Kadar pride do konflikta med avtorsko in lastninsko pravico, je treba skrbno pretehtati pravice arhitekta in lastnika ter nazadnje odločiti v prid enega izmed njiju. Glavno merilo pri tovrstnem tehtanju interesov je lastnikov razlog, zaradi katerega se je za spremembo odločil.

Najpogosteje se lastnik odloči za spremembo, da bi **uporabnost** objekta bolje prilagodil svojim potrebam. V skladu s sodno prakso so v takem primeru dovoljene npr. izgradnja dodatnega nadstropja na enodružinski hiši, dograditev novih poslovnih prostorov zaradi povečanih potreb, namestitve zunanjih stopnic, dograditev novih

stavb v tovarniškem kompleksu zaradi povečanja proizvodnje in pritrditev sončnih žaluzij na fasado. Pogoste so tudi spremembe zaradi **vzdrževanja** objekta in predpisov javne varnosti. To so predvsem različne posodobitve, tehnične spremembe, zamenjave gradbenih materialov itd. Tudi kadar se **spremeni namen**, ki mu objekt služi, lastnik lahko izvede spremembe, s katerimi zgradbo prilagodi novim potrebam (npr. sprememba velike enodružinske vile v večstanovanjsko hišo ali uporaba nekdanje tovarne kot diskoteke). Včasih ima lastnik za spremembo **finančne motive**. Da bi dosegel višjo najemnino, recimo prenovi objekt, vgradi dvigala ali okna s protihrupno zaščito. Zaradi varčevanja z energijo lahko na streho namesti sončne zbiralnike, zamenja strešno kritino, izolacijo, ogrevalni sistem itd.⁹⁹

Kadar pa želi lastnik objekt spremeniti iz **estetskih razlogov**, je potrebno drugačno stališče. Načeloma je avtor pri ustvarjanju z estetskega in um etniškega vidika svoboden, ravno tukaj pa pridejo najpogosteje do izraza individualne značilnosti njegovega dela. Prav zato spremembe, ki so motivirane zgolj s subjektivnimi estetskimi nagibi lastnika, najbolj krnijo avtorjevo osebnost in subjektivni odnos do njegove stvaritve. V Sloveniji je sodna praksa na to temo zaenkrat izjemno skopa, iz sodne prakse nemških sodišč pa lahko zaključimo, da imajo lastnikovi estetski nagibi bistveno manjšo težo kot funkcionalne spremembe objekta.¹⁰⁰ V primeru posegov, ki so zgolj estetsko motivirani, bi zato tudi pri nas kazalo odločiti v prid arhitektu in lastniku tovrstne spremembe prepovedati.

Opomniti je treba tudi, da je predelava v smislu 44. člena ZASP mogoča le na že zgrajenih objektih, ne pa tudi na načrtih in modelih. Prav tako lastnik nima pravice do proste predelave takrat, kadar se objekt šele gradi. V takem primeru gre za odstopanje od načrta, ki se mu arhitekt lahko upre. Zakon izrecno omejuje lastnikovo pravico tudi tedaj, ko je delo nagrajeno na javnem natečaju. V tem primeru mora lastnik za predelavo pridobiti avtorjevo soglasje (3. odst. 44. člena ZASP).

CENTER URBANE KULTURE ŠIŠKA,
AVTORICI PRENOVE IZ LETA 2007 STA ANDREJA GABROVEC IN ANJA PLANINŠČEK. ARHITEKTI STA OBDRŽALI MODERNISTIČNO ZASNOVO PRVOTNE STAVBE, KI JO JE LETA 1961 ZGRADIL ARHITEKT BOŽIDAR GVARDJANČIČ, A HKRATI PRENOVILI ZGRADBO V SKLADU Z ZAHTEVAMI NOVEGA PROGRAMA. FOTO BARBARA JAKŠE

Ker je lastnikova pravica do predelave tako rekoč vseobsežna, so njene omejitve iz 2. in 3. odstavka 44. člena ZASP (pravica do spoštovanja dela in nagrajena dela) pa tudi pravica do fotografiranja dela in izročitve reprodukcij načrtov v primeru nameravanega uničenja objekta (3. odst. 45. člena ZASP) za arhitekta še toliko pomembnejše. Prav zato je treba šteti, da so te določbe prisilne (kongentne) in se arhitekt pravicam, ki mu jih zagotavljajo, niti s pogodbo ne more odreči.

Primer iz sodne prakse:

Tožnik je bil avtor idejne rešitve arhitekturne ureditve kompleksa avtobusne postaje, ki je bila nagrajena tudi na javnem natečaju. Na željo investitorja je bil projekt razdeljen na dva funkcionalno neodvisna in samostojna dela (t. i. prvo in drugo fazo). Na podlagi tožnikovih načrtov je bila zgrajena le prva faza (avtobusna postaja), saj se zaradi stečaja investitorja gradnja druge faze (trgovsko-poslovni objekt) ni začela. Investitor v stečaju je zemljišča, na katerih naj bi objekt stal, nato prodal tožencu. Ta je z drugim arhitektom (toženko) sklenil pogodbo o izdelavi druge faze projektne dokumentacije za trgovinsko-poslovni objekt. Tožnik je v tožbi zatrjeval, da gre za predelavo njegovega nagrajenega dela, in zahteval, naj se tožencu prepove graditi objekt po toženkinih načrtih.

Sodišče je ugotovilo, da je bil toženkin projekt za trgovinsko-poslovni objekt povsem drugačen od tožnikovega prvotnega načrta (ki ni bil uresničen), zato ne gre za kršitev pravice do predelave iz 33. člena ZASP, prav tako pa tudi ne za skazitev dela v smislu 19. člena ZASP. Toženka tožnikovega avtorskega dela namreč v svoje delo ni vključila niti ga ni prilagodila ali priredila. Tudi od lastnika zemljišča (toženca) ni mogoče pričakovati, da bi moral nujno graditi po tožnikovih načrtih. On namreč ni prvotni naročnik in se tudi ni zavezal, da bo tožnikov projekt zgradil. V tem primeru ima lastninska pravica toženca očitno prednost pred avtorsko pravico arhitekta. Arhitekt ne more zahtevati, naj naročnik delo, pa čeprav je bilo morda nagrajeno na natečaju, tudi dejansko zgradi. Prav tako ni šlo za predelavo dela v smislu 44. člena ZASP, saj je predelava v smislu tega člena mogoča le na že zgrajenih objektih. V tem primeru tudi ne moremo govoriti o delnem dokončanju gradnje, saj so

objekti tožnikove prve faze samostojni in funkcionalno neodvisni od objektov druge faze. Prva faza je bila dokončana brez kršitev, gradnja druge faze pa se sploh ni začela. Tožnik zato avtorskopравnih zahtevkov proti novemu lastniku in novemu arhitektu nima.¹⁰¹

4.3 UNIČENJE ARHITEKTURNEGA DELA

Uničenje avtorskega dela je nedvomno najintenzivnejši poseg v avtorjeve pravice, a ga ZASP ne prepoveduje. Lastnik lahko svojo lastnino uniči, zakon mu ne nalaga nikakršne dolžnosti, da avtorsko delo ohrani ali da v primeru uničenja objekt znova zgradi.¹⁰² Lastnik ne potrebuje niti avtorjevega dovoljenja za uničenje. Če lastnik zemljišča na njem stoječe zgradbe ne bi smel odstraniti, bi bil znatno oviran pri izvrševanju lastninske pravice na svoji nepremičnini, okrnjen pa bi bil tudi javni interes v zvezi z urbanizacijo in urejanjem okolja, zato je zakonska ureditev (čeprav neugodna za arhitekta) vsekakor smiselna. Poudariti je treba, da porušenje celotnega objekta ne pomeni kršitve avtorskih pravic, delno porušenje ali prezidava objekta pa se presoja kot predelava v smislu 44. člena ZASP. Seveda se z uničenjem za zmeraj pretrga vez med avtorjem in njegovim delom, avtorju je s tem onemogočeno, da bi delo reproduciral ali uporabil kot navdih za nadaljnje ustvarjanje. V ta namen priznava ZASP arhitektu pravico, da delo pred uničenjem fotografira in na svoje stroške zahteva izročitev reprodukcij načrtov.¹⁰³ Takšna ureditev je predvidena le za zgrajene objekte. Glede načrtov, osnutkov, modelov itd. pa velja, da lastnik izvirnika ne sme uničiti, ne da bi poprej avtorju ponudil njegovo vrnitev ob plačilu vrednosti gradiva oz. mu primerno omogočil izdelavo primerka izvirnika. Zakon nalaga to dolžnost lastniku tedaj, kadar bi slednji moral domnevati, da ima avtor upravičen interes za ohranitev dela. Avtorja mora obvestiti o nameravanem uničenju, odkup dela pa mu mora ponuditi po ceni, ki jo je zanj plačal sam.¹⁰⁴

OBJEKT HOTELA PISANK,
AVTORJA JANEZA LAJOVICA, ZGRAJEN LETA 1992 V KRANJSKI GORI, JE BIL KLJUB PRIZADEVANJEM PO VAROVANJU, APRILA 2003 PORUŠEN.

Primer iz sodne prakse – razlika med predelavo in uničenjem:

Tožnik – arhitekt, ki je načrtoval izdelavo tlakov, stropov, sten in notranje opreme v igralnici hotela – je lastnika hotela tožil in zahteval plačilo odškodnine zaradi neupravičene predelave avtorskega dela. Toženec je namreč igralnico v celoti odstranil, spremenjena so bila tudi gradbena in obrtniška dela, ostali so le etažna plošča in vertikalni stebri.

Sodišče je v tem primeru zavrnilo tožnikov zahtevke, saj je zavzelo stališče, da arhitekturno delo ni bilo predelano (po 44. členu ZASP), ampak je bilo v celoti uničeno (3. odst. 45. člena ZASP). Res je sicer, da je prostor ohranil funkcijo igralnice, vendar se je oblikovno povsem razlikoval od prvotnega načrta, zato o predelavi ni mogoče govoriti. Ker lastnik ni dolžan ohranjati arhitekturnega objekta in ga lahko kadarkoli uniči, ostane avtorju le pravica do fotografiranja dela in prejetja reprodukcij načrtov, nima pa pravice do odškodnine in prednostne pravice, da se predelava ponudi njemu (tedaj je veljal še nespremenjeni 44. člen ZASP). V tem primeru je bilo pomembno tudi vprašanje, ali se 45. člen ZASP (uničenje) nanaša le na arhitekturne objekte (torej zgradbe) ali pa velja tudi za notranjo arhitekturo. Sodišče je zavzelo stališče, da je treba besedno zvezo „arhitekturni objekt“ razlagati široko in da se 45. člen ZASP nanaša tudi na sestavne dele arhitekturnih objektov (torej tudi na notranjo opremo).¹⁰⁵

4.4 REKONSTRUKCIJA ARHITEKTURNEGA OBJEKTA

ZASP izrecno ne ureja primera, ko bi lastnik uničenega arhitekturnega objekta tega želel ponovno zgraditi, vendar je bil 44. člen ZASP spremenjen prav zato, da lahko lastnik objekt popravi ali rekonstruira brez dodatnih pogojev ali omejitev. Lastnik torej ne potrebuje avtorjevega dovoljenja za rekonstrukcijo, čeprav pomeni rekonstrukcija pravzaprav reproduciranje avtorskega dela, lastnik pa sme načeloma po načrtu graditi le enkrat. Pravica do rekonstrukcije izhaja že iz povsem logične argumentacije. Kadar je delo uničeno, se z rekonstrukcijo za lastnika nič ne spremeni. Po prekinitvi sicer ne bo uporabljal istega objekta, bo pa uporabljal enakega. Lastnik

ni pridobil še ene zgradbe, zato ne bi bilo pravično, če bi moral ponovno plačati arhitektu za izpeljavo njegovega načrta. Prav tako lastnik ni zavezan ohraniti svojega objekta, zato se ne zdi smiselno, da bi ga lahko brez omejitev pustil propasti, rekonstruirati pa ga ne bi smel.¹⁰⁶ Kadar naročnik in lastnik objekta nista ista oseba (npr. kadar prvotni lastnik objekt odsvoji), ima novi lastnik prav tako pravico do rekonstrukcije, čeprav on za prvotno izvedbo načrta ni plačal. Kadar se pri rekonstrukciji delo spremeni, pa pridejo v poštev določbe o predelavi in pravici do spoštovanja dela (44. in 19. člen ZASP). V zvezi s tem je zanimivo vprašanje, kakšne so arhitektove pravice v primeru, da je objekt rekonstruiran na drugi lokaciji od prvotne. Če je delo iztrgano iz prvotnega okolja in predstavljeno drugam, lahko to opredelimo kot spremembo samega dela. Tudi tukaj je treba upoštevati interese lastnika; če ima ta za spremembo lokacije upravičljiv interes, se arhitekt temu ne more upreti.¹⁰⁷

5.1 PRENOS AVTORSKIH PRAVIC

Razmerja med soavtorji, arhitekti in njihovimi delodajalci ter arhitekti in naročniki so v naši avtorski in obligacijski zakonodaji urejena dokaj splošno. Določbe ZASP in OZ strankam zagotavljajo le pravni okvir, ki varuje njihove osnovne interese, obenem pa jim omogoča, da svoje razmerje uredijo v skladu s svojimi potrebami. V arhitekturni stroki, v kateri je investicijska vrednost poslov visoka, potencialni spori in nesoglasja pa so lahko zelo kompleksni, je ne le priporočljivo, ampak nujno, da stranke medsebojna razmerja kar se da podrobno uredijo s pogodbami.

ZASP izrecno določa, da je avtorska pravica kot celota neprenosljiva. To pomeni, da avtor s pogodbo ne more prenesti na druge svojih moralnih avtorskih pravic, temveč lahko prenese le posamične materialne avtorske pravice. Pri prenosu morajo biti prenesene pravice v pogodbi izrecno navedene, obseg njihovega izkoriščanja pa natančno opredeljen, saj v dvomu velja, da so prenesene le tiste pravice, ki so nujne za doseganje namena pogodbe.¹⁰⁸ V dvomu ima torej prednost interes arhitekta, da na druge prenese čim manj pravic. Avtor lahko pravice na posameznem delu prenese zgolj na eno ali pa na več oseb. V tem smislu ZASP razlikuje izključni in neizključni prenos.¹⁰⁹ Pri neizključnem prenosu lahko delo poleg imetnika pravice uporabljajo še avtor sam in vsak drug, ki od avtorja pravice pridobi, pri izključnem prenosu pa lahko delo uporablja samo pridobitelj pravice. Opozoriti je treba, da lahko kršitve pravic tudi pri izključnem prenosu preganja tudi sam avtor (npr. vloži tožbo pred sodiščem), saj jedro moralnih pravic zmeraj ostane pri njem. ZASP ureja pogodbeno razmerje med arhitektom in naročnikom v 99. členu, ki se nanaša na pogodbo o naročilu avtorskega dela oz. **avtorsko pogodbo**.¹¹⁰ Pri izdelavi arhitekturnih del se je v praksi ustalil poseben pogodbeni tip – **projektantska pogodba**. Z njo se projektant (arhitekt) zaveže, da bo za naročnika izdelal načrt, naročnik pa se zaveže, da mu bo za to plačal. Projektantska pogodba ni zakonsko urejena, ampak zanjo veljajo avtonomna pravila gradbene in arhitekturne stroke, splošno pa je podrejena pravilom podjetne

pogodbe, ki so določena v 619.–648. členu OZ.¹¹¹ Pri avtorskih delih, ustvarjenih v delovnem razmerju, je najbolj smiselno, da avtor in delodajalec podrobnosti v zvezi s prenosom in obsegom izvrševanja pravic uredita že v **pogodbi o zaposlitvi**. Kadar gre za avtorska dela več soavtorjev, lahko ti medsebojne pravice in obveznosti opredelijo z izrecnimi pisnimi dogovori (npr. **pogodbo o poslovnem sodelovanju**), lahko pa je razmerje urejeno tudi v pogodbi, ki jo soavtorja skleneta z naročnikom, torej projektantski pogodbi. V nadaljevanju si podrobneje oglejmo primere pogodbene ureditve razmerij med arhitektom, naročnikom in soavtorji.

5.2 VARSTVO IDEJE

Kot smo videli, gola idejna zasnova še ne uživa avtorskega varstva, dokler ni dovolj določno izražena. Prav zato je zaupanje ideje tretji osebi za arhitekta lahko tvegano. Že v tej fazi je torej priporočljiv pogodbeni dogovor z naročnikom, da morajo izoblikovani koncepti ostati tajni, ne smejo biti dostopni tretjim osebam niti jih ne sme izkoriščati naročnik sam.

Primeri klavzul:

Naročnik XX se zavezuje, da bo varoval tajnost informacij, s katerimi je bil seznanjen. Prav tako se zavezuje, da predstavljenih idejnih rešitev, konceptov in osnutkov, ki so duhovna lastnina arhitekta YY, ne bo niti v celoti niti delno na noben način uporabil. Za vsakršno obliko uporabe mora pridobiti soglasje YY, sicer je za svoje ravnanje odškodninsko odgovoren. Ustni dogovor, ki bi ta dogovor spreminjal, ni mogoč.

Naročnik ne sme odtujiti prevzete idejne rešitve brez pisnega soglasja arhitekta. Če se pogodbeni stranki dogovorita, da bo arhitekt izdelal naročeno idejno rešitev v večjem obsegu, kot je določen v tej pogodbi, sme naročnik tako prevzeto idejno rešitev uporabiti le interno; v tem primeru pojem interna uporaba izključuje pravico do prikazovanja delov idejne rešitve ali celotne idejne rešitve zunaj sedeža naročnika oziroma arhitekta, izključuje pravico do kopiranja, razmnoževanje in prenosa.

5.3 PRENOS PRAVIC NA NAROČNIKA

Priporočljivo je, da arhitekt in naročnik v pogodbi natančno navedeta obseg avtorskopравnih upravičenj, ki se prenašajo. Nekatere pravice pa pridobi naročnik že po zakonu. Tako ZASP v 99. členu izrecno določa, da pridobi naročnik z naročilom tudi **pravico do distribuiranja** naročenega primerka. To je nujno, saj mora imeti lastnik možnost, da razpolaga s svojo lastnino. Avtorska pravica seveda ne sme preprečiti lastniku hiše, da to odsvoji ali jo da v najem.

Primeri klavzul o obsegu prenosa:

Arhitekt prenese na naročnika le tiste pravice na svojih načrtih, skicah, osnutkih, risbah, modelih, vzorcih ter računalniških izrisih in simulacijah, ki so izrecno navedene v tej pogodbi. V nasprotnem primeru ostanejo vsa avtorskopравna upravičenja arhitektu.

Naročnik sme prevzeto dokumentacijo uporabiti le enkratno po obsegu in vsebini, kot določa ta pogodba.

Projektna dokumentacija daje naročniku ali drugim upravičenim razpolagalcem, ki so ali bodo z naročnikom v pogodbenem razmerju, pravico do enkratne in namenske uporabe projektne dokumentacije za objekt, na katerega se nanaša projektna dokumentacija. Naročnik ne sme projektne dokumentacije predati tretji osebi brez predhodnega soglasja, razen če gre za osebe, ki sodelujejo pri izvedbi objekta, na katerega se skladno s to pogodbo nanaša projektna dokumentacija. Naročnik prevzete projektne dokumentacije ne sme razmnoževati, spreminjati ali odtujiti brez pisnega soglasja arhitekta.

Na vseh gradivih, ki jih arhitekt preda naročniku na podlagi te pogodbe, naročnik pridobi lastninsko pravico. Avtorske pravice se zagotavljajo v skladu z Zakonom o avtorski in sorodnih pravicah.

Primer iz sodne prakse – obseg prenosa pravic:

Tožeča stranka je tožila tri med seboj povezane tožence, ker je bil na njihovem reklamnem panoju z vizualizacijo prihodnjega arhitekturnega objekta prikazan popolnoma identičen objekt, kot ga je zasnoval tožnik, ne da bi bil na panoju omenjen. Tožnik je za prvotoženo stranko izdelal idejno zasnovo za projekt, pri čemer je vedel, da bo prvotožena stranka uporabila njegovo delo za spremembo

prostorskega načrta, materialne avtorske pravice na idejni zasnovi pa je za plačilo tudi prenesel na prvotoženo stranko. Tožnik je torej zatrjeval kršitev pravice do priznanja avtorstva (18. člen ZASP). Prav tako je tožnik tožil tudi četrtega toženca – drugo arhitekturno podjetje, ki bi kot strokovnjak na tem področju moralo vedeti, da izdeluje načrte za izgradnjo po idejnem projektu drugega arhitekta. Idejna zasnova, ki jo je izdelal tožnik, v posameznih arhitekturnih značilnostih tudi ni bila enaka projektni dokumentaciji idejne zasnove, ki jo je pozneje izdelala četrtožena stranka. Tožnik je zato zahteval civilno kazen za kršitve njegovih pravic (3. odst. 168. člena ZASP). V tožbi je tožnik zatrjeval, da na prvotoženo stranko ni prenesel pravic na celotnem delu, temveč le na nekaterih elementih dela. Pri tem se je skliceval na domnevo, da so prenesene le tiste pravice, ki so nujne za doseganje namena pogodbe (75. člen ZASP), ter da zato na prvotoženo stranko ni prenesel pravic na celotnem delu, temveč le v omejenem obsegu. Sodišče je tožnikov zahtevek zavrnilo, saj tožnik ni konkretno navedel, kateri elementi idejne zasnove spornega objekta niso bili vključeni v obseg pravic, ki so bile prenesene na naročnika. Iz slednjega primera je razvidno, kako pomembno je, da stranki natančno opredelita obseg prenosa pravic in da se v sodnem postopku konkretizira, katere pravice niso bile prenesene, na katerih elementih dela in ali ti elementi sploh izpolnjujejo merila za avtorsko delo.¹¹²

Včasih izhaja iz pogodbe tudi prenos nekaterih avtorskopравnih upravičenj, ki sicer niso izrecno dogovorjena, a vendar je nedvoumno, da tovrsten prenos ustreza namenu same pogodbe. Tako bo v večini primerov iz projektantske pogodbe izhajala tudi pravica do reproduciranja arhitekturnega dela – naročnik bo smel načrt reproducirati v obliki zgraditve objekta.¹¹³ Ta pravica preide na naročnika s tem, ko mu arhitekt izroči projektno dokumentacijo. Izrecna izjava arhitekta o prenosu takega upravičenja ni potrebna, zato je priporočljivo, da si arhitekt, kolikor je to seveda njegov namen, v pogodbi izrecno zagotovi pravico, da je on sam upravičen tudi do izvedbe gradnje. Tako bo preprečil, da bi v dvomu veljalo, da lahko naročnik izgradnjo objekta izpelje sam ali jo poveri drugemu. Seveda je v praksi pogostejše, da arhitekt izdelava zgolj načrt, za izvedbo pa

WELLNESS CENTER ORHIDELIA, JE PLOD SODELOVANJA MED PODJETJEMA ENOTA D.O.O. IN BRUTO D.O.O., ZARADI USPEŠNEGA PREPLETA KRAJINSKE ARHITEKTURE IN ARHITEKTURE, JE PROJEKT LETA 2009 PREJEL NAGRADO ZLATI SVINČNIK. FOTO MIRAN KAMBIČ

je pristojen kdo drug. Tudi obseg pravic v zvezi z izvedbo načrta je priporočljivo natančno opredeliti v pogodbi.

Primeri klavzul o prenosu pravice do reproduciranja dela:

Enkratna gradnja: Naročnik ima pravico na podlagi arhitektovega načrta graditi le enkrat. V ta namen ne potrebuje izrecnega arhitektovega privoljenja niti ni zavezan dodatnemu plačilu.

Večkratna gradnja: Naročnik je upravičen na podlagi arhitektovega načrta zgraditi X vrstnih hiš. Za vsako nadaljnjo gradnjo po arhitektovem načrtu mora naročnik pridobiti izrecno arhitektovo dovoljenje.

Rekonstrukcija objekta: Naročnik je upravičen v primeru uničenja objekta tega v celoti ali delno ponovno vzpostaviti na podlagi prvotnih načrtov, če pri rekonstrukciji objekta ne posega bistveno v avtorskopravno varovane individualne poteze avtorskega dela.

Pravica do projektiranja in izgradnje: Naročnik zaupa arhitektu celoten proces načrtovanja in izgradnje arhitekturnega objekta. S to pogodbo naročnik ne pridobi pravice, da bi gradnjo izvedel sam ali jo poveril drugemu izvajalcu.

Pridržanje pravice do reproduciranja: Naročnik s pridobitvijo arhitektovih načrtov, skic, osnutkov in modelov ne pridobi pravice do izgradnje objekta. V ta namen morata stranki skleniti dodaten pisni dogovor.

Tudi vprašanja izključnega oz. neizključnega prenosa pravic je priporočljivo izrecno urediti s pogodbo. Kadar gre za neizključni prenos (v dvomu zmeraj), sme arhitekt sam ponovno izvesti načrt oz. pravico do reproduciranja prenesti še na koga drugega. Le pri posebej izjemnih in ustrezno dragih arhitekturnih delih bi naročnikova izključna pravica izjemoma lahko izhajala iz samega namena strank,¹¹⁴ zato je smiselno, da stranki izrecno določita omejitve v zvezi s pravico do reproduciranja.

Primer klavzule o izključnem prenosu:

Pravica naročnika do izgradnje objekta na podlagi arhitektovega načrta je izključna. Arhitekt nima pravice do nadaljnjega reproduciranja arhitekturnega dela, ki je predmet te pogodbe, niti ne more te pravice prenesti na tretjo osebo.

(Dodatno: Navedeno velja za prvotno izvedbo arhitekturnega dela in morebitno spremenjeno verzijo zadevnega arhitekturnega dela, če spremembe ne pomenijo bistvenega predrugačenja prvotnega arhitekturnega dela.)

Eno izmed najpomembnejših vprašanj, ki naj ga stranki uredita s pogodbo, je lastnikova pravica do predelave zgrajenega arhitekturnega objekta. Lastnik zgolj na podlagi ZASP namreč ne bo nikoli popolnoma prepričan, ali je njegov poseg v objekt dopusten. To bo še posebno pomembno takrat, kadar načrtuje večje investicije. Lastniku je v interesu, da s posegi ne krši pravice avtorja in da ta nanj ne more nasloviti zahtevkov, arhitektu pa, da ostane „gospodar svojega dela“. Vendar pa zgolj splošna privolitev arhitekta v vse spremembe, ki jih bo lastnik pozneje izvedel, ne zadostuje. Stranki morata v pogodbi natančno navesti, kateri posegi so dopustni in v kakšnem obsegu, zadostuje pa tudi enostranska avtorjeva izjava, s katero privoli, da lahko lastnik spremeni njegovo delo. Arhitektova privolitev v spremembe bo učinkovala le med prvotnima strankama, ne pa tudi v zvezi s posegi tretjih oseb. Če lastnik objekt proda, se kupec na pravico do spremembe objekta, ki izhaja iz pogodbe med arhitektom in prvim lastnikom, ne more sklicevati. Če bo hotel prvotni lastnik svoje upravičenje do spremembe objekta prenesti na drugega, bo moral predhodno pridobiti arhitektovo soglasje.¹¹⁵

Primeri klavzul o naročnikovi pravici do spreminjanja objekta:

Funkcionalne spremembe: Naročnik je med gradnjo upravičen izvesti spremembe načrta, kadar se te nanašajo na funkcionalnost objekta ali znižanje gradbenih stroškov. Ni pa upravičen do sprememb, ki se nanašajo na vprašanja okusa, estetike ali individualnosti dela. Naročnik ne sme posegati v celostno podobo arhitekturnega dela, ki izhaja iz arhitektovih načrtov.

Soglasje in poveritev posla: Naročnik je upravičen spremeniti avtorskopravno varovane elemente načrta ali izvedenega objekta le, če predhodno pridobi arhitektovo soglasje. Arhitekt soglasja ne sme odreči, če bi to nasprotovalo načelu vestnosti in poštenja. Naročnik mora o nameravanih spremembah obvestiti arhitekta. Arhitekt lahko zahteva, naj mu naročnik poveri načrtovanje in

izvedbo sprememb na arhitekturnem delu, če to ne nasprotuje načelu vestnosti in poštenja. Stroški sprememb morajo ustrezati običajni tržni vrednosti.

5.4 ARHITEKTOVA UPRAVIČENJA IN OMEJITVE

Nekatera arhitektova upravičenja je priporočljivo izrecno urediti v pogodbi, čeprav so mu zagotovljena že po zakonu.

Primer klavzule o pravici do dostopa do dela:

Naročnik se zavezuje, da bo arhitektu omogočil dostop do arhitekturnega objekta tudi po dokončanju gradnje zaradi uresničevanja pravice do reproduciranja in predelave dela na kakršnemkoli nosilcu (fotografije, film, risbe ipd.). Ta pravica zajema dostop do vseh zunanjih in notranjih delov objekta, tudi do tistih, ki jih arhitekt ni sam načrtoval, če je tak dostop nujen za uresničevanje arhitektove pravice do rekonstrukcije dela. Pravico do dostopa do dela izvršuje arhitekt skladno z interesi naročnika in po dogovoru z njim.

Primeri klavzul o arhitektovih pravicah v primeru uničenja dela:

Če namerava naročnik arhitekturni objekt delno ali v celoti uničiti, mora o tem obvestiti arhitekta in mu dati možnost, da izvrši svojo pravico do dostopa do dela zaradi uresničevanja pravice do reproduciranja in predelave dela. Če namerava naročnik delno ali v celoti uničiti skice, načrte, osnutke ali modele arhitekturnega dela, arhitekt pa nima njihovih kopij ali originalov, jih ima arhitekt pravico odkupiti za pravično odkupnino. Pravična odkupnina so dejanski stroški skic, osnutkov in modelov, ne pa tudi morebitni avtorski honorar.

Stranki se lahko posebej dogovorita tudi glede pravice do priznanja avtorstva. Lahko na primer določita, kako naj se ta izvršuje, ali pa se arhitekt s pogodbo zaveže, da pravice ne bo izvrševal (npr. tako, da se v pogodbi odpove namestitvi table s svojim imenom na objektu).

Primer klavzule o pravici do priznanja avtorstva:

Arhitekt je upravičen že na samem gradbišču in pozneje na dokončanem objektu (točno določen del objekta) namestiti tablo dimenzij A x B x C, na kateri je

naveden kot avtor. Naročnik se zavezuje, da bo tablo ohranil na dogovorjenem mestu in poskrbel za njeno vidnost.

5.5 PRENEHANJE POGODBENEGA RAZMERJA

Včasih se razmerje po volji ene ali druge stranke predčasno konča še pred popolno izpolnitvijo pogodbe. Naročnik lahko v skladu s 648. členom OZ do konca posla kadarkoli odstopi od pogodbe. V tem primeru bo arhitektu seveda dolžan plačilo, kot bi bil posel izveden do konca. Če objekt še ni zgrajen, naročnik pa od pogodbe odstopi, arhitekt ne more zahtevati, naj naročnik objekt tudi dejansko zgradi (oz. dokonča gradnjo, če je bil objekt že delno zgrajen), lahko pa mu prepove nadaljnjo uporabo svojega dela. Tako lahko prepreči, da bi naročnik dokončal objekt po njegovih načrtih s tretjimi osebami (torej drugim arhitektom). Če bo hotel naročnik delo vseeno dokončati po načrtih, bo moral znova pridobiti avtorjevo soglasje, saj z razvezo pogodbe vse materialne avtorske pravice (torej tudi pravica do reproduciranja) spet pripadejo avtorju. Kljub temu pa arhitekt pri delno zgrajenem objektu ne more zahtevati, naj se že zgrajeni del poruši.¹¹⁶ Lahko pa seveda v vsakem primeru zahteva povrnitev škode, ki mu je zaradi razveze pogodbe nastala, po splošnih pravilih o povrnitvi škode. Takšna je situacija, kadar od pogodbe odstopi naročnik.

Kadar pa od pogodbe odstopi arhitekt, so posledice odvisne od tega, ali je bil njegov odstop upravičen ali ne. Upravičen razlog za odstop ima arhitekt predvsem tedaj, kadar naročnik gradnjo objekta predčasno zaključi, torej objekt zgradi le delno, samovoljno spremeni načrt ali pri gradnji od njega odstopa.¹¹⁷ V takem primeru ima arhitekt enake pravice, kot če bi od pogodbe odstopil naročnik (torej polno plačilo za delo, prepoved nadaljnje gradnje in povrnitev škode). Kadar pa arhitekt od pogodbe odstopi neupravičeno, ne more zahtevati polnega plačila za svoje delo, ampak lahko zahteva le delno plačilo, torej plačilo za delo, ki ga je opravil do takrat, ko je od pogodbe odstopil. Prav tako mora dopustiti, da naročnik dokončanje objekta po njegovem načrtu poveri tretji osebi. Neodvisno od tega lahko naročnik od pogodbi nezvestega arhitekta zahteva tudi odškodnino.¹¹⁸

Enako je tudi tedaj, kadar arhitekt po svoji krivdi povzroči, da od pogodbe odstopi naročnik (npr. ker arhitekt zamuja z izpolnitvijo). Opozoriti je treba, da naročnik ni upravičen odstopiti od pogodbe samo zato, ker mu arhitektova stvaritev estetsko ne ugaja. Da bi preprečili morebitni spor glede tega vprašanja, je priporočljivo, da si arhitekt že v pogodbi zagotovi določilo, ki naročniku preprečuje odstop zaradi estetske neustreznosti arhitekturnega dela.¹¹⁹ Če naročnik z delom ni zadovoljen, ga seveda ni zavezan prevzeti, a kadar arhitekt delo ustvari v skladu s pogodbo, je naročnik vseeno zavezan plačilu.

Primer klavzule pri predčasnem prenehanju pogodbe:

Če se pogodbeno razmerje med strankama predčasno konča iz razlogov, za katere je kriv arhitekt, ima naročnik pravico arhitektov načrt brez njegovega sodelovanja uporabiti za dokončanje izgradnje objekta. V takem primeru lahko izgradnjo izvede sam ali pa jo poveri drugemu izvajalcu.

5.6 LICITACIJE, RAZPISI IN NATEČAJI

Projektantska pogodba se pogosto sklene kot posledica licitacije, razpisa ali natečaja.

Licitacija (624. člen OZ) je vabilo določenemu ali nedoločenemu številu oseb (udeležencem licitacije), da vabitelju predložijo svoje ponudbe za določeno tehnično ali umetniško rešitev, pod pogoji, ki so navedeni v licitaciji. Licitacija zavezuje vabilca, da v skladu s temi pogoji sklene pogodbo z udeležencem, ki ga izbere vnaprej objavljena komisija. Avtorjeva udeležba na licitaciji še ne povzroči nikakršnega prenosa pravic v zvezi z avtorskim delom, saj med strankama (še) ni pogodbenega razmerja. Lahko pa udeležba pozneje vodi do sklenitve projektantske pogodbe. V primeru kršitve pogojev s strani vabitelja pa lahko prizadeti udeleženci uveljavljajo odškodninske zahtevke.

Razpis (207. in 210. člen OZ) je oblika javne oblube nagrade tistemu udeležencu, ki izpolni razpisne pogoje. O podelitvi nagrade določenemu udeležencu odloča organizator razpisa ali z njegove strani izbrana komisija. Pravice na izbranem delu pa pridobi organizator le, če je tako predvideno v razpisu

(sklenitev pogodbe z izbranim udeležencem torej ni nujni element razpisa). Tudi tukaj organizator odškodninsko odgovarja udeležencem, če prekrši razpisne pogoje.

Natečaj (26. točka 1. odst. 2. člena Zakona o javnem naročanju¹²⁰) je postopek, v katerem naročnik pridobi načrt ali projekt, ki ga izbere žirija po razpisu natečaja, pri čemer je lahko za izbranega udeleženca natečaja predvidena nagrada ali pa tudi ne. Zakon o javnem naročanju izrecno predvideva natečaje predvsem na področjih urbanističnega ali prostorskega in krajinskega načrtovanja, arhitekture in inženirskih storitev. Arhitekturni natečaji imajo tako lahko različno pravno naravo, odvisno od tega, ali je zmagovalec upravičen do nagrade, sklenitve pogodbe ali obojega.

Primer klavzule pri sodelovanju na licitaciji ali razpisu:

Moralne in materialne avtorske pravice na v postopku licitacije (razpisa) predloženih projektih (načrtih, skicah, modelih in drugi projektni dokumentaciji) pripadajo avtorju. To velja tudi za pravico do reproduciranja in predelave arhitekturnega dela ter pravico do izvedbe gradnje. Vsakršni prenos pravic na razpisnika ali tretje osebe je odplačen, o njem pa se morata stranki dogovoriti s posebno pogodbo. Vsakršna uporaba za lastne namene, ki presega obseg uporabe dela za namene licitacije (razpisa), ter prenos pravic do uporabe na tretje osebe sta mogoča le z avtorjevim predhodnim izrecnim soglasjem. Arhitekt in naročnik se s to pogodbo dogovorita, da bo arhitekt ob podpisu pogodbe za izdelavo projektne dokumentacije na naročnika za enkratno uporabo prenesel izključno materialno avtorsko pravico do izvedbe avtorskega dela na lokaciji in v obsegu, kakor je določeno z natečajnimi pogoji, naročnik pa pridobljenih pravic ne more prenašati naprej. Hkrati natečajniki pristanejo tudi na brezplačno javno predstavitev in publikiranje svojih natečajnih del (na razstavi, spletnih straneh ter v strokovnih in drugih medijih).

5.7 DOGOVORI MED SOAVTORJI

Kadar avtorsko delo skupaj ustvari več soavtorjev, je pomembno, da se dogovorijo tudi glede izvrševanja posameznih avtorskih pravic. Zakon namreč vsakemu priznava avtorske pravice v polnem obsegu,

kar načeloma pomeni, da morajo vse odločitve v zvezi z delom sprejemati soglasno. Težave se pojavijo, kadar dogovora zaradi nestrinjanja ne morejo doseči. Najpomembnejša vprašanja, ki naj jih soavtorji pogodbeno uredijo, so predvsem razdelitev delovnih nalog, prenos pravic na tretje osebe, delitev dobička, ki ga z delom ustvarijo, in pravica do predelave dela. Takšni dogovori so priporočljivi tudi v primerih, ko se investitor in prvotni arhitekt razideta, delo pa je bilo nagrajeno na javnem natečaju. Prvotni arhitekt v tem primeru ohrani avtorstvo idejne rešitve, naročnik pa lahko projektiranje poznejših faz projekta podeli drugemu arhitektu. V tem primeru velja, da mora drug arhitekt pridobiti soglasje za projektiranje objekta po idejni rešitvi prvotnega arhitekta. Priporočljivo je skleniti pogodbeni dogovor o načinu delitve avtorskih pravic.¹²¹

Klavzule, ki se nanašajo na stvaritev dela:

Opredelitev predmeta pogodbe: XX in YY se dogovorita, da bosta skupno ustvarila arhitekturni objekt (podroben opis objekta), v nadaljevanju „zadevni objekt“. Predmet te pogodbe so njune medsebojne pravice in obveznosti v zvezi s stvaritvijo dela in razpolaganjem z delom. Sestavni del te pogodbe je tudi opis posameznih nalog, ki jih bo pri izdelavi dela izvedla vsaka izmed strank;naveden je v prilogi A.

Deleža avtorjev znašata 40 % za XX in 60 % za XY.

Dokončanje dela in spremembe: XX po izdelavi posameznih delov avtorskega dela pridobi pravico, da te dele sestavi v popoln zadevni objekt. Če so v ta namen potrebne prilagoditve in spremembe tistih delov avtorskega dela, ki jih je ustvaril YY, jih je XX upravičen izvesti sam, pri tem pa mora upoštevati pravico YY do spoštovanja dela.

Pooblastilo za razpolaganje: XX pooblašča YY, da tudi glede tistih delov zadevnega objekta, ki jih je ustvaril XX, sklepa pogodbe o prenosu pravic s tretjimi osebami in skrbi za izpolnitev teh pogodb. XX mora zagotoviti tudi, da se tretje osebe zavežejo spoštovanju pravic YY do navedbe avtorstva pri vsaki uporabi v soavtorstvu ustvarjenega dela.

BESEDA AVTORICE

Avtorskoppravna ureditev arhitekturnih del je posebnost večine sodobnih pravnih sistemov. Čeprav se vse bolj zavedamo njihove kulturno-umetniške razsežnosti, nas vsakdanje potrebe glede funkcionalnosti silijo, da o arhitekturnih objektih razmišljamo zgolj kot o zgradbah, ki olajšajo naše prostorske probleme. Za razumevanje razlike med zakonsko ureditvijo za arhitekturna dela in druga avtorska dela je treba razumeti zgodovino varstva arhitekturnih del. Arhitekturna dela so bila zaradi svojega praktičnega namena šele relativno pozno sprejeta med avtorska dela, pri čemer so bili načrti sprva varovani kot kategorija likovnih del. Ko se je varstvo pozneje razširilo tudi na arhitekturne objekte, je sprva zajemalo le tiste, ki so imeli poleg praktičnega tudi umetniški namen. Problem varstva arhitekturnih del ni ta, da bi bila ta nekako manj vredna umetnost. Problem je v ekonomskem razmerju med arhitekturnim objektom kot zgradbo in avtorskim delom, ki ga ta zgradba uteleša. Nepremičnina, na kateri objekt stoji, in gradbeni material, iz katerega je zgrajen, sta materialno in finančno vredna veliko več kot arhitektova ideja, kako ju uporabiti. Posledično je varstvo arhitektovih pravic v primerjavi z drugimi kategorijami avtorjev bolj omejeno. Prav zato je še toliko pomembneje, da arhitekti dobro poznajo vsa upravičenja, ki se jim priznavajo po trenutni avtorski zakonodaji. Pri arhitekturnih delih je meja med dovoljeno uporabo tujega dela (npr. kot navdih) in nezakonitim kršenjem pravic (npr. s plagiatom) pogosto zelo zabrisana, spori v zvezi z avtorskimi pravicami pa so kompleksni in pogosto dolgotrajni. Arhitekti bodo le s poznavanjem svojih upravičenj, obveznosti, pravnih možnosti in omejitev lahko svoje pravice ustrezno uveljavili že v začetnih fazah razmerja z naročnikom.

1 Zakon o avtorski in sorodnih pravicah (ZASP-UPB3), Uradni list RS, št. 16/2007, 68/2008, 110/2013.

2 L. Bently, B. Sherman, Intellectual Property Law, 3. izdaja, Oxford University Press, Oxford, 2008, str. 31–55, in W. R. Cornish, Intellectual property: patents, copyright, trade marks & allied rights, 5. izdaja, Sweet & Maxwell, London, 2003, str. 30.

3 68. in 69. člen ZASP.

4 B. Podgoršek, Arhitektove pravice pri gradnji in spremembah objekta v nasprotju z načrtom, Pravna praksa, letnik 1994, številka 23, str. 6.

5 Podrobneje o predpostavkah avtorskih del gl. M. Trampuž, Avtorsko pravo, Cankarjeva založba, Ljubljana, 2000, str. 82–86, in I. Henneberg, Autorsko pravo, 2. dopolnjena izdaja, Informator, Zagreb, 2001, str. 81–88.

6 Obligacijski zakonik (OZ-UPB1), Ur. l. RS, št. 97/2007.

7 Kazenski zakonik (KZ-1-UPB2), Ur. l. RS, št. 50/2012.

8 C. v. Schildt-Lutzenburger, Der urheberrechtliche Schutz von Gebäuden, Herbert Utz Verlag, München, 2004, str. 36.

9 Tako je odločilo tudi nemško vrhovno sodišče v sodbi BGH I ZR 137/79 z dne 2. 10. 1981 »Kirchen-Innenraumgestaltung«, kjer je bila avtorskoppravno varovana tudi notranja ureditev cerkve, sodišče pa je poudarilo, da bi bila lahko kot arhitekturno avtorsko delo varovana tudi postavitve posameznih kosov notranje opreme, če odločujoče vpliva na podobo prostora.

10 Povzeto po Schildt-Lutzenburger, str. 97.

11 Pri tem naj omenimo, da lahko predpostavke izpolnjuje tudi le del arhitekturnega objekta, kar pomeni, da pravno varstvo uživa le tisti del. Slednje izhaja tudi iz sodbe Višjega sodišča v Ljubljani II Cp 266/2009, v kateri sta bila varovana le zunanja fasadna obloga objekta in panoramsko dvigalo.

12 Pri tem je treba omeniti, da volja oz. zavestno ustvarjanje ni nujno za nastanek avtorskega dela, saj tudi neprištevne osebe lahko ustvarijo takšna dela.

13 Tako tudi M. Trampuž, B. Oman, A. Zupančič, Zakon o avtorski in sorodnih pravicah (ZASP) s komentarjem, Gospodarski vestnik, Ljubljana, 1997, str. 30.

14 Trampuž, Oman, Zupančič, str. 52.

15 Ibidem, str. 45. Enako je odločilo tudi nemško Vrhovno sodišče v sodbi BGH I ZR 198/85 z dne 10. 12. 1987 »Vorentwurf II«, v kateri je bil kot avtorsko delo priznan osnutek tlorisa pritličja enodružinske hiše zaradi individualne postavitve sob, usmeritve svetlobe in povezanosti notranjih prostorov z okolico hiše, vsi drugi elementi osnutka zaradi

pomanjkanja individualnih elementov niso bili varovani. Ker je naročnik izvedbo osnutka zaupal drugemu arhitektu, ki je v svoj načrt vključil tudi varovane elemente pritličja, ki jih je zasnoval prvotni arhitekt, je nedopustno posegel v njegovo pravico reproduciranja dela.

16 Tako bo lahko varovan načrt, ki predstavlja zgolj idejni projekt (npr. kot sestavni del investicijskega programa), pa tudi natančnejši načrt (npr. del tehnične dokumentacije). Podgoršek, str. 6.

17 Povzeto po T. Höhne, Architektur und Urheberrecht, Theorie und Praxis: Ein Leitfaden für Architekten, Ingenieure und deren Rechtsberater, MANZ'sche Verlags- und Universitätsbuchhandlung, Dunaj, 2007, str. 67.

18 Izraz **izvirnost** (originality) je uveljavljen npr. v angloamerškem avtorskopravnem sistemu **copyright**.

19 Povzeto po I. Henneberg, Autorsko pravo, 2. dopolnjena izdaja, Informator, Zagreb, 2001, str. 84.

20 Čeprav ZASP dela uporabne umetnosti (tj. pohištvo, modne kreacije, grafično oblikovanje ipd.) obravnava tudi ločeno (10. tč. 2. odst. 5. člena ZASP).

21 Tako tudi Schofer, gl. J. Riesenkaupff, Inhalt und Schranken des Eigentums an Werken der Baukunst: Unter besonderer Berücksichtigung des Urheberrechts, Nomos Verlagsgesellschaft, Baden-Baden, 2009, str. 125, in Ulmer, gl. M. Trampuž, Avtorsko pravo in likovna umetnost: primerjalnopravna raziskava, Časopisni zavod Uradni list Republike Slovenije, Ljubljana, 1996, str. 124.

22 Povzeto po Riesenkaupff, str. 46.

23 Vrhovno sodišče RS je v sodbi III Ips 110/99 potrdilo, da obravnavane tehnične risbe niso individualna, intelektualna stvaritev, kot se zahteva za avtorsko delo, saj »zgolj povzemajo splošno sprejete in že dalj časa v gradbeni fiziki uveljavljene tehnične risarske rešitve skupaj s simbolnimi oznakami, "šrafurami", s katerimi se prikazuje funkcija z risbami zajetih materialov in zato glede izvirnosti predstavitev in sporočilnosti skice ne odstopajo od drugih tovrstnih skic, pri čemer pa je sploh namen teh skic, da jasno, nedvoumno in tehnično korektno prikažejo izbiro materialov glede na njihovo funkcijo ter izbrano zaporedje plasti, ko pri tem dejansko ponazarjajo tehnične rešitve na najbolj osnovni tehnični način.«

24 V Sloveniji je za spore iz avtorskih pravic in pravic industrijske lastnine izključno pristojno Okrožno sodišče v Ljubljani (2. odst. 103. člena Zakona o sodiščih, Uradni list RS, št. 94/07 in spremembe).

25 Höhne, str. 94.

26 Iz sodne prakse slovenskih sodišč lahko razberemo, da je pritegnitev izvedencev v sporih o pravicah intelektualne lastnine dokaj pogosta (prim. sodbi Višjega sodišča v Ljubljani I Cpg 1326/2010 in II Cp 266/2009 ter sodba Vrhovnega sodišča II Ips 47/98).

27 Merila so povzeta po razpisnih pogojih v arhitekturnih natečajih, kot primer objavljenih na spletnih straneh ZAPS.

28 Podrobneje gl. Schildt-Lutzenburger str. 154–172.

29 Kot primer harmonične členitve lahko navedemo stavbo Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani, delo arhitekta Jožeta Plečnika. Njena inovativnost se kaže v materialni sistematizaciji zunanjega ovoja stavbe, s katerim gradi prepoznavnost. Obložena je z opeko, ki jo dopolnjujejo neenakomerni in različno obdelani kamniti kvadri in izbočena okna. Fasada je členjena horizontalno, s težkim kamnitim podstavkom, dinamičnim sredinskim opečnim delom in strešnim vencem.

30 Primer: družinska hiša Fallingwater House, Frank Lloyd Wright.

31 Primer: Židovski muzej v Berlinu v obliki razlomljene Davidove zvezde, delo arhitekta Daniela Libeskinda.

32 Primer: operna hiša Auditorio de Tenerife v tenerifskem glavnem mestu Santa Cruz, delo arhitekta Santiaga Calatrave Vallsa, ki je oblikovno spojena z okolico; ali terme v Valsu v Švici, delo arhitekta Petra Zumthora, ki so zgrajene večinoma iz kamna kvarcit, ki ga kopljejo v bližnjem kamnolomu.

33 Primer: Guggenheimov muzej moderne umetnosti v Bilbao, delo arhitekta Franka O'Gehryja. Fasada je ukrivljena in izdelana iz posebne kovine titanium, kar daje zgradbi vtis organskosti, saj spominja na ribje luske, obenem pa odbija svetlobo in ustvarja izjemne barvne učinke.

34 Primer: koncertna dvorana v Tilburgu na Nizozemskem, delo arhitekturnega biroja Benthem Crouwel, ima v fasado vključene zgoščenke.

35 Fasada Zadružne gospodarske banke v Ljubljani arhitekta Ivana Vurnika in slikarke Helene Vurnik, ki je poskus iskanja narodnega sloga. Navdih zanje sta našla v ploskovitem okrasju slovenskih vezenin in njihovih barvah. Na fasadi stavbe sta uporabila stilizirane motive nageljnov in slovenskih pokrajin v močno kontrastnih „slovenskih“ barvah.

36 Tako tudi Trampuž, Oman, Zupančič, str. 33 in 34.

37 Povzeto po Schildt-Lutzenburger, str. 150.

38 Primer natečaj NUK II, stanovanja na Mesarski ulici v Ljubljani, stanovanjska soseska Moste-Polje v Ljubljani itd.

39 Schildt-Lutzenburger, str. 175.

40 Schildt-Lutzenburger, str. 151.

41 ZVKD-1, Ur.l. RS, št. 16/2008 in spremembe.

42 <http://www.zvkds.si/sl/nasveti-za-lastnike/pridobitev-kulturnovarstvenih-pogojev/>.

43 Zakon o industrijski lastnini (ZIL-1-UPB3), Ur. l. RS, št. 51/2006 in spremembe.

44 12. člen ZIL-1.

45 Med najbolj znanimi patentiranimi arhitekturnimi deli so Dunajski mednarodni center OZN

UNO City arhitekta Johanna Staberja, koncept Pile Up Housing Hansa Zwimpferja in med najnovejšimi Applova trgovina Ifo Apple Store v New Yorku.

46 Podrobneje v zvezi s patentno prijavo glej <http://www.uil-sipo.si/uil/dejavnosti/patenti/>.

47 Tako tudi Höhne, str. 166.

48 Podrobneje v zvezi s prijavo modela glej <http://www.uil-sipo.si/uil/dejavnosti/modeli/>.

49 Določba 11. člena ZASP.

50 Določba 12. člena ZASP.

51 Določba 13. člena ZASP.

52 Podrobneje o pogodbi med soavtorji gl. poglavje 6.

53 Tudi kadar avtor upošteva določena navodila ali zahteve tretjih oseb (npr. naročnika objekta), to ne pomeni, da so te osebe soavtorji. (So) avtor je lahko le tisti, ki ustvari individualno intelektualno stvaritev v smislu 1. odst. 5. člena ZASP.

54 Določbi veljata le za avtorske pravice, saj so pravice industrijske lastnine iz delovnega razmerja (izum oz. patent) urejene s posebnim zakonom –zakonom o izumih iz delovnega razmerja (ZPILDR-UPB2), Ur. l. RS, št. 15/2007.

55 Tako tudi sodba II Cp 266/2009, v kateri je Višje sodišče v Ljubljani poudarilo, da tudi kadar je delo ustvarjeno v delovnem razmerju, avtor sam obdrži pravico, da uveljavlja pravno varstvo zoper kršilce.

56 1. odst. 102. čl. ZASP.

57 Povzeto po Trampuž, Oman, Zupančič, str. 229–232.

58 Trampuž, Oman, Zupančič, str. 76–78. Tudi kadar avtor delo objavi anonimno, to ne pomeni, da se odreka moralnim ali materialnim pravicam. V takem primeru ima tudi pravico prepovedati navedbo njegovega avtorstva drugim, kar je lahko primerna rešitev, kadar je bilo delo skaženo in se želi avtor od njega distancirati. Tako tudi Trampuž, 1996, str. 151.

59 A. Adrian, *Architecture and copyright: a quick survey of the law*, *International Journal of Intellectual Property Management*, zvezek 3, št. 4, 2009, str. 379.

60 Treba je opozoriti, da je pri arhitekturnih objektih izrecno izključena pravica dajanja v najem (25. člen ZASP), saj bi moral v takem primeru najemnik plačati „dvojno najemnino“ – za najem objekta in še za najem avtorskega dela, arhitekt pa bi bil dvojno plačan – naročnik bi mu plačal avtorski honorar, najemnikpa še najemnino.

61 Povzeto po Riesenkampff, str. 63–65.

62 Dober primer predstavlja zgradba zveznega parlamenta v Berlinu (Reichstag, prvotni arhitekt Paul Wallot), ki je bila močno poškodovana v požaru leta 1933. Norman Foster je ostanke stare zgradbe dopolnil s številnimi modernimi elementi, izmed katerih je najopaznejša steklena kupola na strehi.

63 Povzeto po Trampuž, Oman, Zupančič, str. 113.

64 Höhne, str. 86.

65 Trampuž, Oman, Zupančič, str. 166.

66 2. odst. 55. člena ZASP.

67 Ta prepoved seveda ne velja za naročnika, ki sme po pogodbi na podlagi istega načrta zgraditi več objektov.

68 Höhne, str. 141.

69 Povzeto po Trampuž, Oman, Zupančič, str. 166 in 167.

70 V zvezi s tem gl. tudi 52. člen ZASP, ki govori o nebistveni pritiklini.

71 Adrian, str. 378.

72 1. odst. 147. člena KZ-1: Kdor s svojim imenom ali imenom koga drugega objavi, prikaže, izvede ali prenese tuje avtorsko delo ali njegov del ali dovoli to storiti, se kaznuje z denarno kaznijo ali zaporom do enega leta.

73 Riesenkampff, str. 69.

74 2. odst. 147. člena KZ-1: Kdor skazi, okrni ali kako drugače neupravičeno poseže v tuje avtorsko delo, se kaznuje z denarno kaznijo ali zaporom do šestih mesecev.

75 Riesenkampff, str. 104.

76 V sodbi II Cp 266/2009 je temu stališču sledilo tudi sodišče, saj je kljub toženčevim trditvam, da fasada arhitekturnega objekta zaradi njegovih posegov ni skažena, odločilo, da avtorsko pravo ne pozna izboljševalnih posegov in da se kot kršitev upošteva vsak poseg, ki spreminja videz objekta.

77 Trampuž, Oman, Zupančič, str. 81

78 Varstvo pred grožnjo kršitve pravic mu izrecno zagotavlja 2. odst. 164. člena ZASP.

79 Gl. 170. člen ZASP. Avtor z začasno odredbo doseže, da sodišče takoj, še preden odloči o utemeljenosti tožbe, začasno prepove nadaljnje posege vse do tedaj, dokler sodni postopek ni pravnomočno končan.

80 Do tega bi lahko prišlo v primeru, da graditelj zakonito pridobi arhitekturni načrt, ki je dejansko plagiat. Avtorsko pravo namreč ne pozna dobroverne pridobitve pravic. Graditeljeva dolžnost je, da se pozanima, ali z gradnjo posega v tuje avtorske pravice.

81 Höhne. str. 158.

82 2. tč. 1. odst. 167. člena ZASP.

83 3. tč. 1. odst. 167. člena ZASP. Predružačenje bi prišlo v poštev npr. takrat, kadar je delo skaženo ali spremenjeno. Avtor bi v takem primeru lahko zahteval, naj se delo predružači tako, da spet ustreza njegovi stvaritvi.

84 Gl. sodbo II Ips 1018/2007. V tem primeru je prvostopenjsko sodišče odredilo uničenje projektne dokumentacije, pa tudi prepoved gradnje v nasprotju s tožnikovimi (arhitektovimi) načrti.

85 Glej člene 164/2, 165, 168 in 169 ZASP.

86 Trampuž, Oman, Zupančič, str. 387.

87 Gl. 132. člen OZ. V okviru odškodnine lahko avtor zahteva povrnitev nastale škode in izgubljenega dobička, slednje recimo v primeru, če bi kršitelj prodal njegov (tj. arhitektov) načrt zainteresiranemu naročniku.

88 Ur. l. RS, št. 6/2005.

89 Ur. l. RS, št. 69/2010, in Ur. l. RS, št. 95/2012. Kodeks in pravilnik sta na voljo na spletni strani <http://www.zaps.si/index.php?m—id=zaps—akti>.

90 V nadaljevanju bom predpostavljala, da je naročnik načrta obenem tudi lastnik objekta, zato bosta izraza smiselno uporabljena kot sinonima, kar pa seveda ni zmeraj nujno. Naročnik objekta, investitor in končni lastnik so pogosto tudi različne osebe, kljub temu pa je pravna ureditev v zvezi z avtorskimi pravicami za vse enaka.

91 Riesenkampff, str. 37.

92 Naročnik od arhitekta seveda ne more zahtevati, naj ustvari „avtorsko delo“, saj se izpolnjevanje meril za avtorsko delo presoja v vsakem primeru posebej na podlagi 5. člena ZASP. Arhitekt svojega dela torej ne more kar sam razglasiti za avtorsko.

93 Tretji odstavek 625. člena OZ.

94 Sodba Okrožnega sodišča v Ljubljani P 1582/2005-II.

95 Höhne, str. 117.

96 To je izpeljano iz t. i. teorije o pogodbenem namenu prenosa, v skladu s katero velja, da avtor prenaša le tiste pravice in le v takšnem obsegu, kot je to nujno, da se doseže namen, ki ga stranki s sklenitvijo pogodbe zasledujeta (2. odst. 75. člena ZASP). S tem se uveljavlja tudi bistveno načelo avtorskega prava, da naj pravice, kolikor je le mogoče, ostanejo pri avtorju.

97 Riesenkampff, str. 81.

98 Določba 44. člena ZASP je bila leta 2004 z novelo ZASP-B bistveno spremenjena. Po prejšnji ureditvi je namreč veljalo, da je moral lastnik, ki je hotel delo predelati, predelavo prednostno ponuditi prvotnemu arhitektu, če je bil ta še živ in običajno dosegljiv. Le če je avtor neupravičeno zavrnil sodelovanje, je lahko lastnik delo prosto predelal. Taka ureditev je bila za arhitekte seveda precej ugodnejša.

99 Povzeto po Riesenkampff, str. 115–126.

100 Nemško vrhovno sodišče je v sodbi BGH IZR 198/85 z dne 10. 12. 1987 »Treppenhausbgestaltung« odločilo, da se avtor lahko upre lastnikovim posegom v delo, kadar so ti motivirani le z estetskimi vzgibi. V tem primeru je naročnik v stopniščni avli zgradbe dal namestiti skulpturo, ki je okrnila videz avle, kot ga je zasnoval prvotni arhitekt. Iz te odločbe izhaja, da se avtor takšnim posegom lahko upre in zahteva odstranitev skulpture, tudi če je ta sama avtorsko delo, ter da avtorsko pravo »izboljševalnih« posegov ne pozna.

101 Sodba Vrhovnega sodišča II Ips 1018/2007. Ustavno sodišče RS je v odločbi U-I-191/09, Up-916/09 z dne 30. 9. 2010 potrdilo, da Vrhovno sodišče RS s citirano sodbo ni kršilo arhitektove avtorske pravice, ki mu jo zagotavlja 60. člen Ustave RS, ampak je skrbno pretehtalo interese arhitekta in lastnika in odločilo v prid slednjemu.

102 Kadar po uničenju ostanejo sledovi izvirnika, po katerih je delo še razpoznavno, gre praviloma za skazitev dela in s tem kršitev pravice do spoštovanja dela iz 19. člena ZASP.

103 3. odst. 45. čl. ZASP.

104 Höhne, str. 124.

105 Sodba I Cp 6480/2006 ter sodba in sklep II Ips 563/2007 in II Ips 989/2008.

106 Povzeto po Höhne, str. 126–130.

107 Tako tudi Höhne, str. 130. V skladu z avstrijsko sodno prakso lahko arhitekt v takem primeru zahteva le, naj se na delu primerno označi, da je bilo načrtovano za drugo lokacijo. Tako se avtor od kršitve distancira.

108 Gl. 69., 70. in 75. člen ZASP.

109 Gl. 74. člen ZASP.

110 Prvi odstavek 99. člena ZASP: Z avtorsko pogodbo o naročilu dela se avtor zaveže ustvariti določeno delo in ga izročiti naročniku, naročnik pa se zaveže, da mu bo za to plačal honorar.

111 Podrobno o projektantski pogodbi gl. pri M. Juhart, N. Plavšak, *Obligacijski zakonik s komentarjem (posebni del)*, 3. knjiga, GV založba, Ljubljana, 2004, str. 1058–1099.

112 Sodba I Cpg 1326/2010.

113 Trampuž, Oman, Zupančič, str. 226.

114 Höhne, str. 105.

115 Prvi odstavek 78. člena ZASP namreč predvideva avtorjevo soglasje pri nadaljnjem prenosu materialnih pravic.

116 Tako tudi Adrian, 2009: 377.

117 Höhne, 2007: 119

118 Höhne, str. 107.

119 Ibid., str. 98.

120 ZJN-2, Ur.l. RS, št. 12/2013-UPB5 in 19/2014.

121 Primer iz prakse: Na urbanistično-arhitekturnem natečaju za Severna mestna vrata v Ljubljani sta zmagala arhitekta A. C. in M. C., dogovor za projektiranje projekta za gradbeno dovoljenje in projekta za izvedbo z investitorjem pa pozneje ni bil sklenjen. Projektiranje je nato prevzelo drugo arhitekturno podjetje. S pogodbo so se dogovorili, kako se bosta prvotna avtorja navajala ob morebitnih objavah o projektu, pri čemer sta avtorja zadržala avtorske pravice nad idejnim projektom. Z novim projektantom je bil sklenjen pogodbeni dogovor, katere dele idejnega projekta je treba upoštevati pri projektni dokumentaciji PGD. To so bili predvsem zunanji gabariti in postavitve objekta v prostor, ki so bili posebni in zato opredeljeni kot taki, da jih je treba upoštevati v nadaljnjem razvoju projekta.

VIRI IN LITERATURA

– Adrian Angela, Architecture and copyright: a quick survey of the law, International Journal of Intellectual Property Management, zvezek 3, št. 4, 2009

– Bently Lionel, Sherman Brad, Intellectual Property Law, 3. izdaja, Oxford University Press, Oxford, 2008

– Henneberg Ivan, Autorsko pravo, 2. dopolnjena izdaja, Informator, Zagreb, 2001

– Höhne Thomas, Architektur und Urheberrecht, Theorie und Praxis: Ein Leitfaden für Architekten, Ingenieure und deren Rechtsberater, MANZ'sche Verlags- und Universitätsbuchhandlung, Dunaj, 2007

– Juhart Miha, Plavšak Nina, Obligacijski zakonik s komentarjem (posebni del), 3. knjiga, 435. do 703. člen, GV založba, Ljubljana, 2004

– Podgoršek Bojan, Arhitektove pravice pri gradnji in spremembah objekta v nasprotju z načrtom, Pravna praksa, letnik 1994, številka 23

– Riesenkampff Justus, Inhalt und Schranken des Eigentums an Werken der Baukunst: Unter besonderer Berücksichtigung des Urheberrechts, Nomos Verlagsgesellschaft, Baden-Baden, 2009

– Schildt-Lutzenburger Christine v., Der urheberrechtliche Schutz von Gebäuden, Herbert Utz Verlag, München, 2004

– Trampuž Miha, Avtorsko pravo, Cankarjeva založba, Ljubljana, 2000

– Trampuž Miha, Avtorsko pravo in likovna umetnost : primerjalnopravna raziskava, Časopisni zavod Uradni list Republike Slovenije, Ljubljana, 1996

– Trampuž Miha, Oman Branko, Zupančič Andrej, Zakon o avtorski in sorodnih pravicah (ZASP) s komentarjem, Gospodarski vestnik, Ljubljana, 1997

– Disciplinski pravilnik ZAPS, Ur. l. RS, št. 69/2010, in Ur. l. RS, št. 95/2012

– Kazenski zakonik (KZ-1-UPB2), Ur. l. RS, št. 50/2012

– Kodeks poklicne etike arhitektov, krajinskih arhitektov in prostorskih načrtovalcev, Ur. l. RS, št. 6/2005

– Obligacijski zakonik (OZ-UPB1), Ur. l. RS, št. 97/2007

– Zakon o avtorski in sorodnih pravicah (ZASP-UPB3), Ur. l. RS, št. 16/2007, in spremembe

– Zakon o industrijski lastnini (ZIL-1-UPB3), Ur. l. RS, št. 51/2006

– Zakon o izumih iz delovnega razmerja (ZPILDR-UPB2), Ur. l. RS, št. 15/2007

AVTORSKA PRAVICA V ARHITEKTURI

Avtorica: Saša Krajnc

Založila:

Zbornica za arhitekturo in prostor Slovenije

Vegova 8, SI-1000 Ljubljana, Slovenija

Uredila: Mika Cimolini

Recenzija: dr. Miha Trampuž, Avtorska agencija za Slovenijo

Lektoriranje: Veris, d. o. o.

Oblikovanje: Kabinet 01

Tiskarna: Littera Picta

Izvodov: 1600

ISBN 978-961-92885-4-2

© Zbornica za arhitekturo in prostor Slovenije, 2014.

Vse pravice pridržane.

publikacija@2014ZAPS

Pravice na slikovnem gradivu pripadajo avtorjem, ki so navedeni ob objavi. Ta dela so varovana z zakonom o avtorski in sorodnih pravicah ter so objavljena z dovoljenjem avtorjev.

